

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Aigar Needo

**VÕRU VANALINNA MUINSUSKAITSEALA
DOKUMENTEERIMINE JA VISUALISEERIMINE**

MAGISTRITÖÖ

Juhendaja: Lilian Hansar, PhD

Tallinn 2011

Sisukord

Sissejuhatus	4
1 Töö eesmärk, uurimisülesanne ja kasutatud uurimismeetodid	4
2 Töö ülesehitus	5
3 Inventeerimine	7
3.1 Definitsioonid	7
3.2 Inventeerimise algus	9
3.3 Dokumenteerimise ajalugu Eestis.....	16
3.4 Inventeerimisest kokkuvõtlikult	20
4 Valik inventeerimisi Eestis ja välismaal	23
4.1 Eestiaegsed maakondlikud koguteosed	23
4.2 Sakraal- ja profaanarhitektuur	25
4.3 Tallinna vanalinn	26
4.4 Eesti väikelinnade ajaloolised linnasüdamed	28
4.5 Mõisate inventeerimine	29
4.6 Riiklike linnaatlaste projekt Euroopas.....	31
4.7 InterSAVE	34
4.8 Valitud inventeerimistööst kokkuvõtlikult	36
5 Võru vanalinna inventeerimine.....	38
5.1 Töö alused.....	38
5.2 Andmete kogumise põhimõtted.....	39
5.2.1 Metoodika.....	39
5.2.2 Inventeerimiskaart	40
5.2.3 Hinnangud	42
5.3 Järeldused Võru muinsuskaitsealal teostatud tööst.....	43

6	Digitööriist	45
6.1	Põhimõte	45
6.2	Ülesehitus	48
	Kokkuvõte	56
	Allikad ja kirjandus	60
	Kirjandus	60
	Perioodika	64
	Internet	64
	Muu	65
	Illustratsioonide loetelu	66
	English summary	68
	Lisad:	
	Lisa 1. Inventeerimisel koostatud näidiskaardi väljatrükk	
	Lisa 2. Ajalooliste ja tänapäevaste krundipiiride võrdlus	
	Lisa 3. Tehnilise seisukorra plaan	
	Lisa 4. Hoonete vanuste plaan	
	Lisa 5. Stiilide plaan	
	Lisa 6. Muinsusväärtuste plaan	

1 Töö eesmärk, uurimisülesanne ja kasutatud uurimismeetodid

Magistritöö raames on koostatud Võru vanalinna muinsuskaitseala hõlmav väliuuring ja inventeerimine. Inventeerimistöode käigus kujunes mõte koostada andmete talletamiseks ja visualiseerimiseks digitööriist. Töö üks põhieesmärk ongi töötada välja selle makett ja esitada digitööriista kasutamise kirjeldus. Magistritöö üheks põhieesmärgiks on Võru vanalinna inventeerimisel kogutud andmete võimalikult paljudele inimestele nähtavaks tegemine – visualiseerimine.

Eesti vanalinnade muinsuskaitsealadel pole enamasti peale nende loomist suuremaid hoonestust käsitlevaid uurimustöid tehtud. Kaasaegsed uuringud on enamasti seotud ehitustegevusega, mis oma praktilise ülesandepüstituse tõttu ei tarvitse andmeid erapooletult esitleda. Muinsuskaitseameti initsiatiiv inventeerida Eesti väikelinnade muinsuskaitsealad on seetõttu väga vajalik ettevõtmine. Käesolevas magistritöös kirjeldatud digitööriist peaks aitama uuritud visualiseerida ning elanikkonnani tuua. Samas aitaks tööriist kaasa ka vanemate uurimuste täiendamisele ja visualiseerimisele. Kui iga vanalinna kohta oleks koostatud digitööriist aitaks see tunduvalt paremini käsitleda muinsuskaitsealasid kui kultuuriväärtuslikke objekte, millena need Muinsuskaitseameti registris ka kirjas on. Täpsemalt oleks võimalus visualiseerida ka hoonestus, linna ajalugu ja muu oluline.

Magistritöö pealkirjas on meelega kasutatud sõna inventeerimine asemel dokumenteerimine, kuna viimane viitab dokumentide koostamisele, mis digitööriist iseenesest ju ongi.

Kuigi digitööriista on võimalik kasutada ka teistel samalaadsetel töödel on antud magistritöös mõeldud see siiski Võru vanalinna muinsuskaitseala tarbeks. Kiiresti muutuv as arvutiühiskonnas on oluline pidevalt kaasajastada tehnoloogiat. Antud töös on kirjeldatud arvutustechnoloogia viimaseid võimalusi. Digitööriista valmistamisel tuleks kasutada välja õppinud arvutispetsialistide abi, kes suudavad luua dünaamilisema, muutustega paremini kaasaskäiva professionaalse tarkvara.

Töös on lisaks uuritud muinsuskaitse ajalugu eelkõige dokumenteerimise ja inventeerimise seisukohast nii Eestis kui mujal Euroopas. Nõnda on antud digitööriistale visualiseerimise ja inventeerimise seisukohalt ajalooline taust. Esitatud on inventeerimise põhiterminid ja inventeerimise kui mõiste tekke ja kujunemise lugu. Lisaks on esitatud mitmete suuremate inventeerimistööde lühikirjeldus võrdluseks Võrus tehtud tööga.

Magistritöö on suhteliselt praktiline ja ratsionaalsusele orienteeritud ülesandepüstitusega. Ajaloolises osas on kasutatud põhiliselt kirjeldavat ja võrdlevat uurimismeetodit. Võru inventeerimist võib nimetada kvantitatiivsel meetodil teostatud tööks. Põhirõhk on pööratud inventeerimise ettevalmistustöödel koostatud ja praktilises töös korrigeeritud andmetestruktuuri paigutamisele digitööriista. Enne digitööriista väljatöötamist on selle struktuur põhjalikult läbi mõeldud. Eesmärgiks oli, et sisu ülesehitus ja kasutamine ei oleks Võru näite puhul liiga keeruline, kuid ka mitte liiga lihtne ning et seda saaks kasutada alusena Muinsuskaitseameti kultuurimälestiste registri täiustamisel. Vastavalt Eesti Kunstiakadeemia magistriõppe statuudile on digitööriista näol tegu pigem loomingulise tööga kui uurimusega.

2 Töö ülesehitus

Sissejuhatavas osas on kirjeldatud töö eesmärgid, uurimisülesannet, töös kasutatud uurimismeetodeid ning töö struktuurilist ülesehitust.

Töö sisuline osa algab mõistete lahti seletamisega. Inventeerimise mõiste on lahti seletatud nii sõnu selgitava kirjanduse kui ka ajaloolise käsitlusega. Inventeerimise ajalugu Euroopas tugineb põhiliselt Jukka Jokilehto raamatul „Arhitektuuri konserveerimise ajalugu.“ Eesti inventeerimise ajalugu on kirjutatud sellekohaste artiklite ja raamatute järgi. Ajalooline osa on koostatud pigem põhieesmärgi illustreerivana. Lõppu on lisatud kokkuvõttev alapunkt.

Kuna 20. sajandil on tehtud inventeerimistöid väga palju, ei ole otstarbekas antud töö raames keskenduda süstemaatiliselt kõigi tehtud tööde analüüsile. Seetõttu on tehtud valik suurematest töödest Eestis: Eestiaegsed maakondlikud koguteosed; Sakraal- ja profaanarhitektuuri uurimine nõukogude perioodil; Tallinna vanalinna muinsuskaitseala loomine; Eesti väikelinnade ajalooliste linnasüdamate muinsuskaitsealade loomine ja Mõisate inventeerimine. Lisaks on toodud võrdluseks paar töötavat näidet välismaalt: Riiklike linnaatlaste projekt Euroopas ja Taani InterSAVE süsteem. Peatükk lõpeb kokkuvõtliku alapunktiga.

Eraldi peatükina on kokkuvõtvalt kirjeldatud Võru vanalinna muinsuskaitseala inventeerimist nagu see teostati. Selgitatud on tööde käigus täiustatud metoodikat, mitte ettevalmistatava tööna

koostatud. Järelduste peatükis on toodud ülevaatlilikud numbrilised näitajad kogutud andmete kohta ja ka selgemalt, mis on tehtud ja mida veel teha oleks tarvis. Magistritöö lõppu on lisatud näide täidetud inventeerimiskaardist (Lisa 1) ning Võru inventeerimiskaartide täiskogumik on esitatud töö lisana laserplaadil.

Magistritöö tähtsaim osa on digitööriista maketi kirjeldus, mis on esitatud võimalikult detailselt. Kuigi see on rohkelt illustreeritud, oleks selguse mõttes mõistlik lugedes avada lisana kaasas olevalt laserplaadilt digitööriista makett.¹ Sissejuhatavalt on arutletud digitööriista olemuse, vajalikkuse ja asendi üle muinsuskaitse süsteemis. Selle peatüki kokkuvõte on kirjutatud ka magistritöö üldiseks resümeeeks, sisaldades endas ka eelmistes peatükkides tehtud järeldusi. See võimaldab ülevaatlikumat näha kogu tööd suhestatult digitööriistaga.

Töö lõpetavad allikate, kirjanduse ja illustratsioonide loetelu. Magistritöö oluliseks osaks on kogu Võru vanalinna hoonete inventeerimisankeedid ning digitööriista makett, mis on nende mahukuse tõttu esitatud laserplaadil.

¹ Digitööriista käivitamiseks tuleb kaasasoleval laserplaadil oleva digitööriista kaustas avada fail „!!!start!!!.html“. Digitööriista makett ühildub kõige paremini Microsoft Internet Exploreriga, kuid peaks töötama kõigis üldlevinud internetilehitsejates. Arvutisse peab olema installeeritud Microsoft Silverlight tarkvara. Selle puudumisel kuvatakse käivitatud aknas banner, millel klikkides on võimalik tarkvara installeerida. Kui stardifailil klikkides avaneb tühi aken, tuleb see käivitada teise internetilehitsejaga.

3 Inventeerimine

3.1 Definiitsioonid

Inventariseerima² ehk inventeerima tähendab üldiselt majandusüksuste arvel oleva vara ja kohustuste loendi koostamist ja vara loendisse kandmist.³ Teaduslik inventeerimine muuseumis on kontrollitud allikatel põhinev andmete kogum, mida saab muuseumi teadur, oma eriala spetsialist jne kasutada edasises uurimistöös. Selle eesmärk on kirjeldustasand, mille tulemusel tekivad kataloogid, mis tähendab, et vastuvõetud museaal on liidetud antud muuseumi sisulisse konteksti ja süstematiseeritud vastavalt selle muuseumi spetsiifikale, jälgides tsentraalseid nõudeid.⁴ Linna inventeerimine toetub välivaatlusele ja arhiiviuuringutele. Saadud andmete kogum peab olema kasutatav edasistes uurimustes. Linnade kohta käivaid inventeerimise norme või nõudeid on võrreldes muuseumidega tunduvalt keerulisem seada, kuna andmete kogumise eesmärgid on erinevad.

Inventeerimisest tulenev analüüs saab toimuda alles peale süsteemse andmetekogumi valmimist. Probleemistik, mille lahendamiseks on teostatud inventuur, dikteerib kogutavate andmete iseloomu. Seetõttu on oluline enne uuringute alustamist läbi mõelda, mis andmeid koguda. Perioodilise inventeerimise korral on kõige töömahukam esimene inventuur, kusjuures järgmised peaksid toimuma suhtudes kriitikaga eelmistesse. Nii väärtushinnangute muutumine ajas, kui ka inimlik viga võib mõjutada andmetegrupi välja jätmist või lisamist töösse. Selline perioodiline, eelmist mitte eirav töö võimaldab andmepanka täiendada ja kaasajastada, muutudes seejuures järjest põhjalikumaks. Antud töös on inventeerimise eesmärgiks uurida Võru linnaehituse ajaloolist kujunemist ja hoonestuse praegust olukorda.

Dokumenteerima tähendab enamlevinud mõistes mingi sündmuse dokumentaalset jäljendamist või siis dokumentide varal tõestamist. Seda võib teha filmikroonika, fotode, kirjalike üllitiste ja muu sarnase kaudu.⁵

Dokumenteerimine on protsess, mis seisneb kõikvõimalike süsteemide kohta käiva (faktilise, diskreetse) info kogumises, talletamises, organiseerimises ja taasesitamises. Dokumenteerimine kuulub süsteemi eluea iga etapi juurde, s.t toimub pidevalt teiste etappide loomuliku osana.

² Terminit inventariseerimine kasutati nõukogude ajal ja see tuleneb venekeelsest sõnast инвентаризация.

³ Võõrsõnade leksikon. Toimetajad: E. Vääri, L. Abo, H. Heinoja, R. Laane, S. Laidre, S. Oosting, I. Rajasaar, M. Rebane. Tallinn: Valgus, 2000, lk 439.

⁴ K. Jeaser, P. Maurer, Muuseumide infosüsteem MuIS. Ettekanne konverentsil Eesti humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud 2006: seisund, kasutamine, andmebaasid. Tartu, 2006. <http://www.teaduskogud.org/materjalid/konverents2006/jeaser.pdf> (vaadatud 17.09.2011).

⁵ Võõrsõnade leksikon, lk 208.

Dokumenteerimise (vahe-)tulemust nimetatakse dokumentatsiooniks. Dokumentatsioon koosneb dokumentatsiooniühikutest (dokumendid, kirjed, andmebaasid, kataloogid jms). Dokumentatsiooni loomisse ja korrastamisse tuleb suhtuda kui protsessi, mitte ühekordsesse tegevusse.⁶

Linnaehituse dokumentatsiooniks võivad olla näiteks linnaplaanid, hoonete ülesmõõtmisjoonised, olukorda fikseerivad fotod jms. Käesolevas töös kajastatud Võru vanalinna uuringu inventeerimisankeetide koostamisel on kasutatud varasemaid dokumente (linnaplaanid, hoonete seisu fikseerivad joonised ja fotod). Samas on väliuurimiste käigus fotodena dokumenteeritud hoonete tänapäevane seisund. Töö üheks põhieesmärgiks on Võru vanalinna inventeerimisel kogutud andmete võimalikult paljudele inimestele nähtavaks tegemine digitaalsel kujul.

Visualiseerimine oma laiemas tähenduses tähendab nähtavaks tegemist.⁷ Kuna inimesed tajuvad maailma erinevalt ei piisa ainult pildist. Visualiseerimine on rohkem suunatud inimese vaimusilmas olevate andmete mõjutamiseks ehk mälu pildi sättimiseks. Dokumentatsioon on reeglina esmane inventeerimise ja dokumenteerimise visualiseerimine.

Inventeerimine võib erineda dokumenteerimisest põhiliselt just uuritavate objektide hulga poolest. Inventeerimise suur objektide hulk tingib nende haldamiseks vajaliku ülevaatliku ja kõigi selle kasutajate jaoks loetava nimekirja või registri loomise, mis pole oluline dokumenteerimise puhul. Mõlemal juhul on lõpptulemus dokumentatsioon, mis on ka igasuguse uuringu või analüüsi alus. Dokumentatsiooni on võimalik talletada arhiivis. Nii inventeerimise, dokumenteerimise kui ka neist tuleva uurimuse ja analüüsi tähendus on aja jooksul muutunud. Järgnevad peatükid kirjeldavad seda ülevaatlikult.

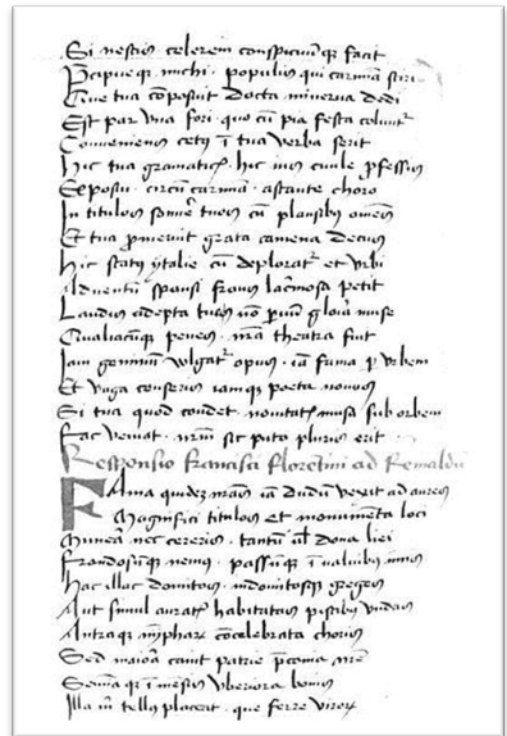
⁶ K. Kruusamäe, Dokumenteerimine. Tartu Ülikooli Teaduskooli Süsteemihalduse 2010 loengukonspekt: http://shadowcat.planet.ee/Kooli_asjad/Sys.hald/KONSPEKT-Dokumenteerimine.PDF (vaadatud 15.10.2011).

⁷ TEA Koolisõnastik, Võõrsõnad. Vastutav toimetaja Ruth Mägi. Tallinn: TEA kirjastus, 2006, lk 581.

3.2 Inventeerimise algus

Järgnev ülevaade linnaehituse inventeerimise, dokumenteerimise ja visualiseerimise ajaloost on üles ehitatud valdavalt Jukka Jokilehto raamatule „Arhitektuuri konserveerimise ajalugu“.⁸ Inventeerimise ja dokumenteerimise mõisted on oma sisult ajapikku muutunud järjest täpsemaks, kuid samas keerulisemaks. Esimesed antiikmaastiku kaardistajad või visualiseerijad olid vararenessansi humanistlikud kirjutajad. Nende tegevus polnud niivõrd koordineeritud, pigem tähelepanu tõmbav või huvi tekitav, kuid tugines arhiiviuuringutele ja ajaloo tundmisele. Ainult faktidele toetuv kirjatükk on töö, mis mõjub lugejale usutavalt ja tema kaudu ka keskkonnale säästvalt ning läbimõeldult.

Vare on ainult teadlikule inimesele midagi enam kui kivimurd – ülevaade keskkonnast, kus see ehitati ja elus oli. Just seetõttu muutus selge ja konkreetne dokumenteerimine aktuaalseks või täpsemalt tõeselt võetavaks teemaks Euroopas. Antud juhul Roomas, kus esimesed humanistlikud kirjanikud oma lugusid jäädvustama hakkasid. Erwin Panofsky on hiljem humanistide antiigiigatsust tabavalt kirjeldanud – „[...] ideaali, mille järele igatseda, mitte kui reaalsust, mida ära kasutada ja ühtlasi karta.“⁹ See on emotsioon, mis jääb tänapäeva inventeerimiste ja uuringute juures tihti peale teisejärguliseks, muutes töö reaalsuseks, mida ära kasutada. Üks esimesi humaniste, kes seda ideaali igatses oli Petrarca.¹⁰ Tema looming oli teedrajav, üleskutsuv, huvi tekitav ja inspireeris sarnaselt mitmeid hilisemaid luuletajaid ja kirjanikke. Peale reise mitmes suuremas Euroopa linnas jõudis ta lõpuks 1337. aastal Rooma.¹¹ Sealne olukord tekitas temas sügavat kurbust, arvestades linna imetlusväärset ajalugu. Kirjades kardinal Giovanni Colonna’le kirjeldab ta oma emotsioone jalutades linna varemete keskel. *Rerum familiarum*’i kuuendas raamatus toob ta välja väga konkreetse loetelu märkimisväärsetest kohtadest Roomas.¹² „[...] me uitasime koos selles vägevas linnas, mis näis olevat tühi vaatamata selle hiiglasikule pindalale ja

1. Petrarca originaalkiri.

⁸ J. Jokilehto, Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tõlkijad Kersti Unt ja Elo Sova ; toimetaja Anneli Randla. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010.

⁹ E. Panofsky, Renaissance and renaissances in western art. New York: Harper & Row, 1972, lk 113 .

¹⁰ Francesco Petrarca (1304–1374) oli Itaalia humanismi suurkuju, silmapaistev poeet, teadlane.

¹¹ Petrarcale pühendatud kodulehekülj http://petrarch.petersadlon.com/timeline.html (vaadatud 28.09.2011).

¹² F. Petrarch, Letters of old age, vol. 1. Ttranslated by Aldo S. Bernardo, Saul Levin and Reta A. Bernardo. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992. lk 290–296.

rahvaarvule. Ja me ei liikunud ainult linnas vaid ka selle ümber ja igal sammul nägime midagi, mis ärgitas meie keelt ja meelt: siin oli *Evander*'i palee, *Carmenta* pühamu, siin *Cacus*'e koobas, seal kuulus emahunt ja *Rumina* viigipuu, seal *Remuse* akvedukt, siin tsirkuse mängud ja sabiinitaride röövimine, seal *Capri* soo, kus *Romulus* kadus ...¹³ Sarnaselt on visualiseeritud pikk nimekiri imetlemist vääri vaid objekte Roomas. Kirja lõpus ütleb Petrarca: „Kes võiks kahelda Rooma koheses taasärkamises, kui ta ennast tundma õpiks.“¹⁴ Juba järgmisel 1338. aastal alustas Petrarca *Africa* ja *De viris illustribus*'e kirjutamist. Mõlemad teosed on selge püüd uurida ja illustreerida Rooma ajalugu sügavamalt. *De viris illustribus* on lõpetamata kogumik Antiik-Rooma suurmeeste biograafiaid ja *Africa* eepiline poem kindral *Scipiost*, kes peatas *Hannibali* teises Puunia sõjas. Detailsemalt hakkasid muistseid varemeid visandama 15. sajandi teise poole maalikunstnikud nagu näiteks Andrea Mantegna, Sandro Botticelli või Francesco del Cossa. Siinkohal lisandus emotsionaalsele loole ka visuaalne pilt. 16. sajandil said varemed maalikunsti moodsaks taustadetailiks, eriti maastikumaalis nii Raffaelile kui ka Peruzzile, Giulio Clovirole, Francesco Salvatile ja teistele. Need maalid kujutasid taustaelemendina nii monumente kui ka nende olukorda. Etienne Dupérac oli maalikunstnik, kes joonistas esimesed antiiki ja kaasaega võrdlevad kaardid Roomast 1577. aastal.¹⁵

Säärane monumentide jäädvustamine nii maalikunstnike, kui ka kirjanike poolt tõstis tunduvalt ühiskonna või pigem selle kõrgklassi teadlikkust antiigist. Kui vararenessansi ajal koguti antiikesemeid põhiliselt uurimise ja õppimise eesmärgil, siis üsna pea muutusid muististe mahukad kollektsioonid sotsiaalse staatuse sümboliks. 15. sajandil oli Roomas sääraseid kogusid 40 ringis, kuid see arv kasvas juba järgmisel sajandil tunduvalt tänu laialdasele ehitustegevusele ja väljakaevamistele.¹⁶

Leonid Battista Alberti¹⁷ on oma raamatutes

2. Fragment Etienne Dupérac'i 1577 aastal koostatud Rooma linnaplaanist.

¹³ Väljavõte Petrarca kirjust Giovanni Colonnale:
<http://www.theaterofpompey.com/auditorium/pa-sources/petrarch.html> (vaadatud 28.09.2011).

¹⁴ Väljavõte Petrarca kirjust Giovanni Colonnale:
<http://www.cabinetmagazine.org/issues/20/bratton.php> (vaadatud 28.09.2011).

¹⁵ J. Jokilehto, lk 42.

¹⁶ J. Jokilehto, lk 45.

¹⁷ Leonid Battista Alberti (1404–1472) oli Itaalia vararenessansi arhitekt, kunstiteoreetik, luuletaja ja muusik.

arhitektuurist¹⁸ kirjutanud, et suure ehitise püstitamine võib võtta rohkem aega kui ühe inimese eluiga ning oli seisukohal, et ehituse hilisemad jätkajad peaksid varemtehtut põhjalikult uurima, et mõista esialgseid plaane. Ajaloolised ehitised väärivad tema meelest kaitset tänu oma arhitektuurilistele omadustele, tugevale konstruktsioonile, ilule ning hariduslikule ja ajaloolisele väärtusele. Samuti soovitas Alberti arhitektidel häid hooneid hoolega uurida, teostada mõõtmisi ja teha jooniseid, tutvuda ehitise proportsioonidega ja valmistada maketid edaspidiseks uurimiseks. Seega kujunesid 15. sajandi lõpus esimesed hoonete kaitset kajastavad väärtushinnangute kriteeriumid, juhised arhitektuuri dokumenteerimiseks ja restaureerimiseks.¹⁹

1462. aastal määrati esmakordselt Roomas muististe kaitseks ametikoht – teede ülevaataja (*magister viarum*), kelle otsesteks ülesanneteks oli tänavate, sildade, väravate, linnamüüride ja mõnede eriti silmapaistvate ehitiste hooldus ja korrastamine.²⁰ See linnaametnik oli seotud ka dokumenteerimistega tähtsamate ehitiste remonttööde juures. Otseselt monumentide kaitset hakkas esmakordselt korraldama paavst Leo X poolt 1515. aastal ametisse määratud Rooma Marmorite ja Kivide perfekt, kelleks määrati hiljem muinsuskaitse isaks nimetatud Raffaello Santi ehk Raffael.²¹ Kuigi antiikvaremeid kasutati endiselt ehitusmaterjalina, võeti kaitse alla sellised objektid, millel oli raidkirju või memoriaale ja mida hakati nimetama monumentideks. Seega tekkis vajadus üles loetleda kaitse all olevad monumendid. Rooma kirjastajale Iacopus Mazochiusele tehti ülesandeks seitsme aasta jooksul uurida kõiki epigraafe ning need trükkis välja anda. Need kirjad avaldatigi 1521. aastal pealkirja all „Muistse linna pealiskirjad“ (*Epigrammata antiquae urbis*). Sellest sai esimene Rooma linna mälestiste nimekiri. Raffaelile tehti ülesandeks valmistada Antiik-Rooma kaart ning ta palkas enesele appi kunstnikud, et need valmistaksid ülesmõõtmisjooniseid antiikmälestistest mitte üksnes Roomas, vaid terves Itaalias. 1527. aastal avaldasid oma antiikmälestiste uurimused ka Raffaeli kaasaegsed Andrea Fulvio (*Antiquitates Urbis*) ja Maco Fabio Calvo (*Antiquae Urbis Romae cum regionibus simulachrum*). Neid uurimusi koos Mazochiuse väljaandega võib vaadelda kui osa suuremast

3. Lehekiül Iacopus Mazochiusele 1521. aastal avaldatud teosest „Muistse linna pealiskirjad.“

¹⁸ L. B. Alberti, *On the art of building in ten books*. Translated by Joseph Rykwert, Neil Leach, Robert Tavernor, Cambridge: The MIT Press, 1999.

¹⁹ L. B. Alberti, *Book ten: Restoration of Buildings* lk 320–363.

²⁰ J. Jokilehto, lk 50.

²¹ Raffaello Santi (1483–1520) oli Itaalia kõrgrenessansi maalikunstnik ja arhitekt.

plaanist, mille eesmärgiks oli uurida ja dokumenteerida muistset Roomat.²²

Valgustusajastu tõi kogu konserveerimise ajalukku suure pöörde. Tekkisid uued konserveerimisideed ja ajalookontseptsioon. Üha tihedamini, mahukamate ja detailsematena hakkasid ilmuma antiiki käsitlevad raamatud, entsüklopeediad. Trükikvaliteet paranes ja andmed, mis varem olid kättesaadavad vaid kõrgemas staatuses kodanikele, olid järjest enam kättesaadavad laiemale rahvahulgale. Kindlasti ei saa mainimata jätta Johann Joachim Winkelmanni²³ kriitilist antiikkunsti käsitlust, millega ta pani aluse kaasaegsele arheoloogiale, kunstiajaloole ja faktide originaalipõhistele tõestusmeetoditele.²⁴ Tänu sellele mõisteti, et dokumenteerimine ei tähenda ainult väliuuringuid ja vaatlust vaid peab hõlmama ka arhiiviuuringuid.

17. sajandi algusest hakati esmakordselt antiiki uurima süstemaatiliselt. Toimusid reisirid esmalt Itaaliasse ja Vahemeremaadesse ning hiljem ka kaugemale. Nende retkede eesmärgiks oli mõista materia algupära, avastada maailma ja uurida kõik see kriitiliselt läbi. Sellega kasvas inimeste eneseteadvus ning soov oma teadmisi dokumenteerida ja organiseerida.²⁵

Šoti arhitekt Robert Adam tutvus 1754.–1758. aastal Itaalia ringreisil hulga arhitektuurielementidega valmistades ülesmõõtmisjooniseid Roomas ja mujal Itaalias, aga ka Splitis. Andmeid sai ta kasutada klassitsistliku ehitusstiili tutvustamiseks Inglismaal.²⁶ Cassiano del Pozzo (1588–1657) uuris ka kõige tagasihoidlikumaid Rooma antiikvaremeid, pidades neid mälestuskildudeks ühest kadunud maailmast ning püüdis ühtlasi mõista muistsete inimeste kombeid ja elulaadi. Pozzo palkas noori joonistajaid dokumenteerima vanu hooneid, kujusid, vaase ja tarberiiustu – kõike, mis aitaks mõista ajalugu. Ta jagas joonistused süstemaatiliselt kategooriatesse ja köitis 23 köitesse, luues sellega oma „*museum chartaceum*“ ehk muuseumi paberil. Et Pozzo vaatlus ka vähetähtsaid objekte, tekkis võimalus võrrelda neid omas ajas vastupidiselt Robert

4. A. Labacco visandatud Aemilia Basiilika detailid Pozzo muuseumist paberil.

²² J. Jokilehto, lk 54–55.

²³ J. Jokilehto, lk 85, Johann Joachim Winckelmann (1717–1768).

²⁴ J. Jokilehto, lk 70.

²⁵ J. Jokilehto, lk 70.

²⁶ J. Jokilehto, lk 72.

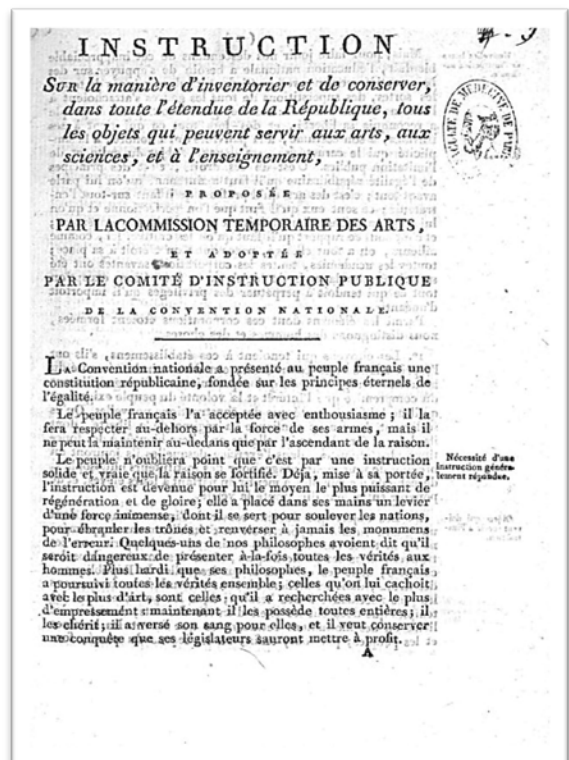
Adamile, kes otsis ainult silmapaistvaid detaile või stiililisi nüansse ja sai neid võrrelda vaid kaasajaga.²⁷

Suure Prantsuse revolutsiooni ajal sai mõiste inventeerimine oma tänapäevase tähenduse. Tegu polnud enam andmete kogumise ja uurimisega asjaarmastajate poolt, vaid riikliku huviga välja selgitada ja registreerida eelmiselt võimult üle võetud varad. Kunstiteoste vallas moodustati selleks Prantsusmaal 1790. aastal Monumentide Komisjon (*Commission des monuments*), et hoolitseda kunstiteoste eest ja need inventeerida.²⁸

1793. aastal loodud ajutine Kunstide Komisjon koostas juba sama aasta 5. märtsil dokumendi, mille Rahvahariduse Komitee (*Comité d'instruction publique*) kinnitas. Kuigi haridusele oli siin antud põhiroll, oli tegu ka objektide inventeerimist ja konserveerimist käsitleva dokumendiga.

Seal kirjutatakse: „Inimesed teavad, et korralik haridus tugevdab mõistust. Juba ongi haridus saanud inimeste parimaks taassünni ja uue hiilguse saavutamise vahendiks. Haridus asetab nende käeulatusse võimsa hoova, mida saab kasutada rahva eneseteadvuse suurendamiseks, troonilolijate kukutamiseks ja lõplikult eksimuste tähistest loobumiseks.“ Objektid, mis pidid neid õpetlikke eesmärke teenima asusid laialisaadatud institutsioonide raamatukogudes, muuseumides ja kollektsioonides. Kunagi varem ei olnud sellist rikkust rahvale pakutud. Nüüd oli see inimeste pärand ja nende kohustus oli omandada objektides kajastuvaid ajaloo õppetunde ning anda seda edasi järgnevale põlvemale. Seoses sellega oli vaja garanteerida nende objektide säilimine ja konserveerimine.²⁹

Revolutsiooni päevil peeti pärandit kui tervet inimhõimuse panoraami, alates loodusteadustest ja meditsiinist antiikesemetest, kunsti ja arhitektuurini

5. 1793. aastal Kunstide Komisjoni poolt koostatud dokumendi tiitelleht – „Juhiseid, kuidas vaadelda ja säilitada kogu ulatuses Vabariigi kõik objektid, mis võivad olla olulised kunsti, teaduse ja hariduse osas, pakutud ajutise Kunstide Komisjoni poolt, vastu võetud Rahvahariduse komitee poolt.“

²⁷ J. Jokilehto, lk 73.

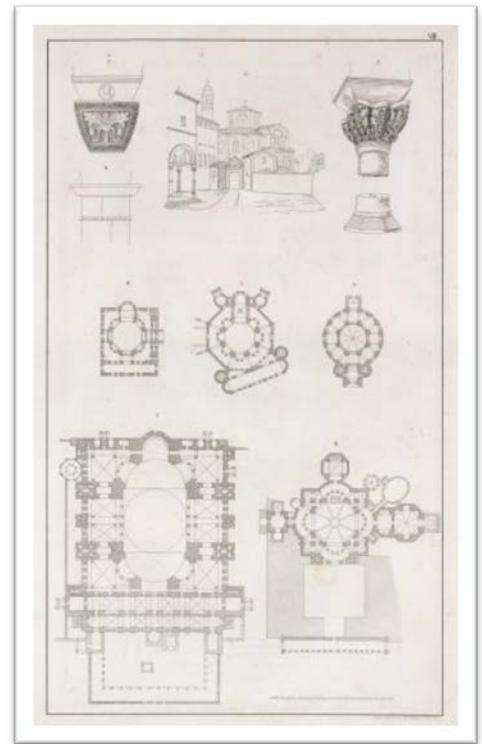
²⁸ J. Jokilehto, lk 98.

²⁹ J. Jokilehto, lk 99.

välja. Selle klassifitseerimisel püüti kasutada ühtlustatud parameetreid ja keelt, kuna kõik need inimtegevuse alad leiti olevat tihedasti omavahel seotud. Klassifitseerimine toimus vastavalt tegevusvaldkonnale ja paiknemisele. Arhitektuuri valdkonnas tuli piirkondade kaupa koostada nimekiri kõigist ajaloolistest hoonetest terves riigis, märkides ära hoone vanuse, asukoha, konstruktsioonitüübi ja dekoori, nii nagu ka vastupidavuse, remondivajaduse ja soovitatava edaspidise kasutusviisi.³⁰

Muuseumi vaadeldi kui vallasvara säilitamise võimalikku varjupaika. Juba 1775. aastal avas oma ukse Louvre. 1792 aastal viidi sinna riiklik kunstikollektsioon, millele 1793. aastal (pärast kuninga pea maharaiumist) lisandus Louis XVI kollektsioon. Tegevuse lõpetanud kloostritele kuulunud kunstiteostest hävitati märkimisväärne osa, järelejäänud teosed kas müüdi maha või paigutati riigi hoidlatesse. Üheks sellistest hoidlatest valiti Petits-Augustins'i klooster, mille kuraatoriks sai aastal 1791 Alexander Lenoir. Kõigepealt tegeles ta objektide inventeerimisega, siis paigutas skulptuurid kronoloogiliselt sajandite kaupa saalidesse. Ekspositsiooni sissejuhatavas ruumis tutvustati prantsuse skulptuuri ajalugu antiikajast kuni kaasajani. 1795. aastal avati Prantsusmaa Monumentide Muuseum (*Musée des Monuments Français*).³¹

Riiklik muinsuskaitse Preisimaal sai alguse sealse ehitusvalitsuse (*Ober-Bau-Departement*) 1815. aastal kuningale esitatud dokumendi alusel – „Muistsete monumentide ja mälestiste säilitamise põhimõtted meie riigis“ (*Die Grundsätze zur Erhaltung alter Denkmäler und Altertümer in unserem Lande*). Suurt rolli mängis selles arhitekt, planeerija ja maalikunstnik Friedrich Schinkel (1718–1841). Selles dokumendis tehti ettepanek rajada spetsiaalne riigiasutus, mis tegeleks väärtuslike ajalooliste monumentide registreerimise ja konserveerimisega. Selle organisatsiooni esimeseks tööks pidi olema kõikide provintside kultuuriväärtuste inventeerimine, ühtlasi hoonete seisukorra kirjeldamine ja ettepanekute tegemine nende säilitamiseks. Pärast üldpildi

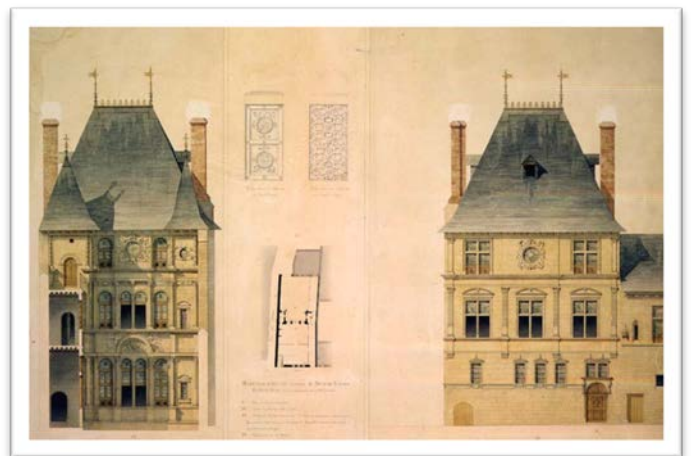
6. Lehekülj Ferdinand von Quast'i 1842. aastal Berliinis ilmunud raamatust „Die alt-christlichen Bauwerke von Ravenna vom fünften bis zum neunten Jahrhundert.“

³⁰ J. Jokilehto, lk 100.

³¹ J. Jokilehto, lk 101.

saamist kogu maast oli järgmiseks sammuks teha plaane, kuidas monumendid päästa ning kuidas tõsta rahva teadmisi ja huvi oma maa varasema käekäigu vastu. Kaitse alla soovitati võtta igat liiki hooned (nii täielikult säilinud kui ka varemeis) nagu näiteks kirikud, kabelid, kloostrid ja konvendid, linnused, väravaehitised, linnamüürid, mälestussambad, purskkaevud, hauakivid, raekojad. Heaks ei kiidetud ideed tuua provintsidest asju suurde kesksesse muuseumisse, vaid soovitati hoida need algse asukohas, rajades kohalikke koduloomuseume (*Heimatmuseum*). Olgugi, et 1815. aasta dokumendile järgnes juba samal aastal kuninga heakskiitev korraldus, ei järgitud siiski soovitusi luua sellekohane organisatsioon. Alles 1843. aastal kirjutas kuningas alla valitsuse korraldusele, millega määrati ametisse kunstimälestiste konservaator (*Konservator der Kunstdenkmäler*). Esimene konservaator oli Ferdinand von Quast (1807–1877), kelle ülesandeks oli nii inventeerimise kui restaureerimistöde korraldamine.³²

Prantsusmaal tõstatati ajalooliste hoonete inventeerimise küsimus tõsisemalt päevakorda 1810. aastal. See väljendus kahes ringkirjas kohalikele prefektidele aastatel 1810 ja 1819. Vastukaja esimesele oli mitterahuldav, kuid teine, mis tutvustas kokkuvõtlikult kõiki mälestisi riigis alates Kreekast ja Roomast oli vastukaja aktiivsem ning nõnda saadi ettekujutus maa kultuuripärandist. 1830. aasta juulirevolutsiooniga saabus varaka kodanluse

7. Vana maja Orleansis, L. Vaudoyer'i akvarell aastast 1845.

„kuldaeg“. Vastukajaks kapitalismi ja industrialiseerimise hoogustumisele algasid ka jõupingutused rahvusliku arhitektuuripärandi inventeerimiseks ja kaitseks. Need tipnesid Prantsusmaa mälestiste peainspektori (*Inspecteur général des monuments historiques de la France*) ametikoha loomisega. Esimesed inspektorid olid Ludovic Vitet 1830. aastal ja temale järgnes 1834. aastal Prosper Mérimée. Inspektori ülesanneteks oli valitsuse tähelepanu väärivate monumentide nimekirja koostamine ja juhendamine nende restaureerimisel.

1850. aastal moodustati Austrias Ehitismälestiste Uurimise ja Konserveerimise Keskkomisjon, mille kohustuste hulka kuulus ajalooliste hoonete inventeerimine, dokumenteerimine, seaduslik kaitse ja restaureerimisprojektide kinnitamine. Inglismaal toimus ajalooliste hoonete kaitse pikka aega eraisikute ja vastavate ühingute initsiatiivil, kes olid ka nende dokumenteerijad ja

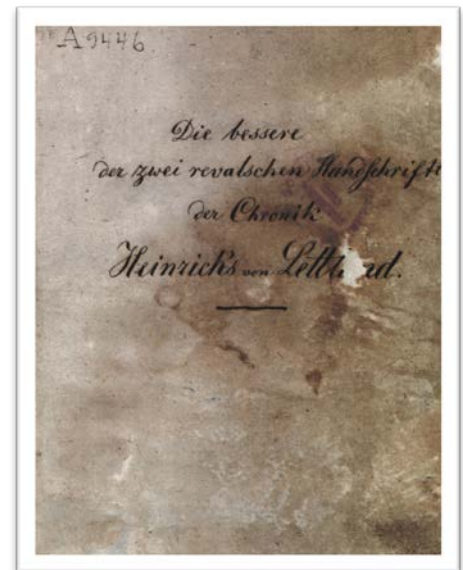
³² J. Jokilehto, lk 161.

katalogiseerijad. Muinsuskaitseaduseni jõuti seal alles 1882. aastal. Esimesse ametlikku mälestiste nimekirja kuulusid põhiliselt eelajaloolised mälestised või nende grupid, näiteks Stonehedge. Riiklike nimekirjade koostamine muutus aktiivsemaks peale Esimest maailmasõda. Hooneid hakati mälestisena kaitse alla võtma alles peale Teist maailmasõda ja selle purustusi.³³

Nõnda on tekkinud kõigisse Euroopa riikidesse ajaloolist pärandit kaitsvad organisatsioonid. Sellised riiklikud asutused vajavad alati uuringuid ja nimekirju, mille kaudu kaitset organiseerida. Seega algasid enamuses Euroopa riikides suuremad inventeerimised ja mälestiste nimekirjade koostamised. Võiks tuua veel pika näidete loetelu erinevates riikides toimunud inventeerimistest, ent see kasvab välja antud töö raamidest.

3.3 Dokumenteerimise ajalugu Eestis

Vanimad Eestimaad dokumenteerivad teosed on üksikud säilinud kroonikad. Vanim neist on Nestori kroonika ehk „Jutustusi möödunud aegadest“ (*Повесть временных лет*).³⁴ See koostati 1113 aasta paiku ja käsitleb Kiievi-Vene ajalugu umbes aastast 850 kuni 1110. Eesti ala puudutab see just Tartu Jurjevi perioodi kirjeldamisel. Teose originaal ei ole kahjuks säilinud, kuid selle erinevatest hilisematest koopiatest on tehtud kompilatsioon. Kaasajal enim kasutust leidnud kroonika on kindlasti Hendriku Liivimaa kroonika (*Heinrici chronicon Livoniae*), mis on kirjutatud aastatel 1224 kuni 1227.³⁵ See kirjeldab Liivi- ja Eestimaal elanud rahvaste ristimise ja alistamise kulgu vahemikus 1180 kuni 1227. Teose originaal pole säilinud, selle vanim ära kiri pärineb 14. sajandi algusest. Liivi sõja eelset ja aegset perioodi kajastavad kaks kroonikat Johann Lohmülleri Tõepärane Jutustus (*Warhaftig Histori*) aastast 1540³⁶ ja Balthasar Russowi Liivimaa kroonika (*Chronica Der Provintz Lyfflandt*) aastast 1578.³⁷

8. Ühe vanima säilinud Hendriku Liivimaa kroonika käskkirja tiitelleht.

³³ J. Jokilehto, lk 199, 120

³⁴ Nestori kroonika e. „Jutustusi möödunud aegadest“ e. primaarkroonika lühikokkuvõte <http://innojairja.blogspot.com/2009/01/lugemissoovitus-jutustus-mdunud.html>.

³⁵ Hendriku Liivimaa kroonika, tõlkinud Richard Kleis, toimetanud Enn Tarvel, Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

³⁶ U. Müller, Johann Lohmüller und seine livländische Chronik „Warhaftig Histori“, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001.

³⁷ B. Russow, Liivimaa Kroonika, tõlkinud Dagmar Stock ja Herman Stock, Tallinn: Hotger, 1993.

16. sajandi teisest poolest on hakatud siinset piirkonda kirjeldama ka reisikirjeldustes. Tänapäeval on reisimine muutunud igapäevaseks, kuid sel ajal oli iga reis pikaajaline seiklus, mida mõnikord väga värvikalt kirjeldati. Eesti- ja Liivimaad on kirjeldanud põhiliselt Euroopa ja Venemaa vahel liikunud reisimehed. Tuntum ja värvikaim kirjeldus on Adam Oleariuse Pärsia reisikiri.³⁸ Oma põhjalikkuselt võistlevad sellega Hans Moritz Airmanni ja Johann Arnold Brandi reisikirjad. Enamasti käsitlesid reisijad siinset eluolu suhteliselt pealiskaudselt, keskendudes põhiliselt reisija isikupärastele märkmetele.³⁹

Aastatel 1616 ja 1627 teostas rootslane Martin Aschaneus Tallinna ja Pärnu kirikutes hauaplaatide ja akende mõõdistusi. Seda võib lugeda esimeseks inventeerimiseks Eestimaal. Need suhteliselt pealiskaudsed ja vigadega mõõdistused asuvad praegu Rootsi Riigiarhiivis. Esimene muististe kaitset reguleeriv dokument Eesti aladel oli 1666. aastal kuninga Karl XI poolt vastu võetud Plakat, millele järgnes ka aastatel 1667–1684 muististe registreerimine. Kahjuks ei puudutanud see Liivimaad.⁴⁰ Üheks vanimaks ja informatiivsemaks linnaehituse ajalugu kajastavaks tööks on 1680. aastatel Samuel Waxelbergh'i koostatud keskaegsete linnuste ja linnade plaanid ning panoraamvaated.⁴¹

18. sajandil alguse saanud keskajavaimustus (romantism) Euroopas ei jätnud puutumata ka Eesti- ja Liivimaad, kus mitmed kirjanikud, näiteks Karl August Kuntner, Karl Grass ja August

9. Lehekülj Adam Oleariuse reisikirjast, mis kirjeldab Narva linna aastal 1696.

³⁸ A. Olearius, Täiendatud uus reisikiri Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta, mis toimunud Holsteini saatkonna lähetamisel Vene tsaari ja Pärsia kuninga juurde..., Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996.

³⁹ T. Parts, Reisimine läbi Eesti ja Põhja-Liivimaa Venemaale 16. sajandi II poole ja 17. sajandi reisikirjade põhjal. Magistritöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo- ja arheoloogia instituut. Tartu 2007, lk 20.

⁴⁰ A. Hein, Poolteist sajandit arhitektuurimälestiste restaureerimise algusest. – Ehitus ja arhitektuur: Eesti Ehitusministeeriumi bulletin 85 nr1/2. Tallinn: Eesti Ehitusministeerium 1985, lk 96.

⁴¹ Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis. – Muinsuskaitse aastaraamat 2008. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2009, lk 82.

von Kotzebue väljendasid arvamust keskaja kunsti kohta.⁴² Maastikke ja linnavaateid hakkasid kohalikud kunstnikud maalima alles 19. sajandi alguses.⁴³

1771. –1818. aastal kogus Riia Johann Christoph Brotze hulga erinevatesse valdkondadesse kuuluvaid andmeid, mis on säilinud Riias Läti Akadeemilises Raamatukogus kümneköitelise koguna "*Samlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Münzen, Wappen etc.*"⁴⁴ J. Chr. Brotze ei suutnud seda kogu üksinda koostada ja kasutas selleks kohalikke uurijaid, kellega ta oma andmeid vahetas. Eesti alal abistas J. C. Brotzet kirikuõpetaja Eduard Philipp Körber, kes publitseeris hiljem oma kogu „*Topographie und Geschichte der vornehmsten alten Schlösser in den Ostsee-Provinzen und Klöster in 70 Abbildungen und Grundrissen*“.⁴⁵ Aastatel 1774 –1782 kogutud materjalid avaldas ka August Wilhelm Hupel teosena „*Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland*“.⁴⁶ Mõlemad korrespondendid olid huvitatud Eesti- ja Liivimaa kohalike olude uurimisest ning seetõttu dokumenteerisid siinmail rohkesti. E. P. Körber on visandanud nii mitmeid linnuse- kui kirikuvaremeid üle Eesti, kuid on joonistanud ka Pirita kloostri varemeid ja Tallinna raekoda.

A. W. Hupel on rohkem piirdunud arhiiviuuringute, sõnalise ja faktilise materjaliga. Näiteks on ta leidnud J. Chr. Brotze kogusse 18. sajandi lõpus tehtud tundmatu autori vasegravüüri oletatavasti keskaegse Paide linna kohta ning Põltsamaa lossi ajaloolise ja suusõnalise olukorrajelduse.⁴⁷

10. Toolse linnuse vaade 1806. aastal, E. P. Körber J. C. Broze kogust.

18. sajandi lõppu kuulub ka Eesti vanima muuseumi – Peeter I majamuuseumi loomine Kadriorus.⁴⁸ Tegu on kohaliku tähtsusega muuseumiga nagu seda soovitas hiljem ka Friedrich Schinkel oma 1815. aasta Preisimaa muistiseid käsitletud dokumendis nn *heimatmuseum*. See sündmus on oluline antud töö raames, kuna muuseumis on inventeerimine loomulik alus kogude

⁴² Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis, lk 82.

⁴³ Eesti kunsti ajalugu, I köide, Eesti kunst kõige varasemast ajast kuni 19. saj. keskpaigani. Koostanud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Tallinn: Kunst, 1975 lk 139.

⁴⁴ Raimo Pullat, Eessõna V – Johann Christoph Brotze. *Estonica*. Koostanud Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires. Tallinn: Estopol, 2006.

⁴⁵ E. P. Körber, *Topographie und Geschichte der vornehmsten alten Schlösser in den Ostsee-Provinzen und Klöster in 70 Abbildungen und Grundrissen*, Tartu: J. C. Schünmann, 1801.

⁴⁶ A. W. Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland*. Erster Band. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1774.

⁴⁷ J. C. Brotze. *Estonica*, lk 324, lk 431.

⁴⁸ Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis, lk 82.

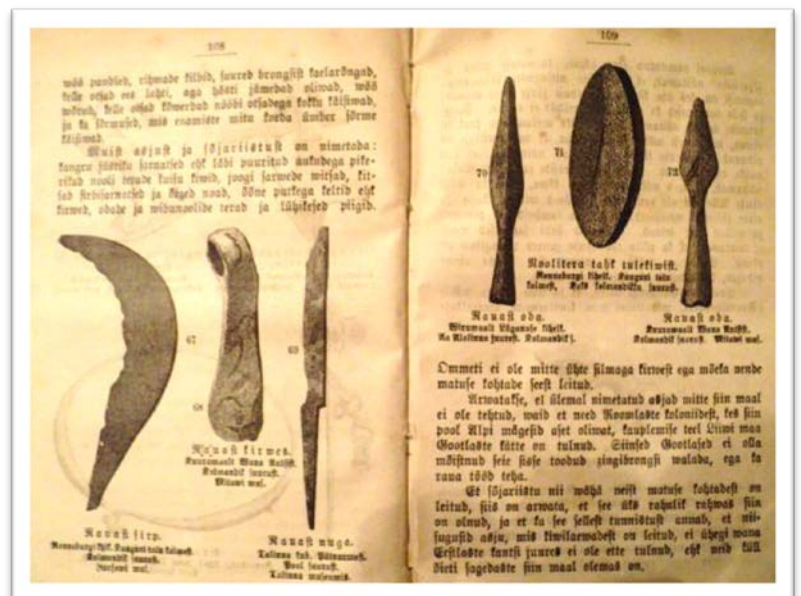
haldamisele. Sellest hetkest võib hakata rääkima teaduslikust inventeerimisest Eestimaal. Seega oli juba 18. sajandi lõpus Eestis koduloomuuseum, millistest hakati mujal maailmas ametlikult rääkima alles 19. sajandi teisel kümnendil.

18. sajandi keskajavaimustus kulmineerus mitmete suuremate uurimuste publikatsioonidega 19. sajandi algul. Esimese eraldi trükisena ilmus 1821. aastal A. von Löwiselt ülevaade Eesti ja Läti orduaegsetest linnustest, sellele järgnesid mitmed otsesed uurimused muistsetest linnamägedest, vanadest kirikutest ja kloostrivaremetest (J. Paucker, G. R. G. von Rennenkampf, Fr. Kruse, A. P. Beklemišev, J. G. Kohl jne).⁴⁹ Inventeerimisel saab neid teoseid kasutada seal olevate objektide ajaloo ja omaaegse kirjanduse leidmiseks.

Seoses teadlikkuse tõusuga ajaloolise pärandi suhtes kehtestati 1826. ja 1827. aastal keiserlikud ukaasid, mis keelustasid vanade ehitiste põhjendamata lammutamise ja ümberehitamise. Kuigi mälestiste kaitse seisukohalt suuremaid muudatusi realselt ei toimunud, järgnes siiski rida ehitismälestiste kirjeldusi ja plaanistusi.⁵⁰

Omamoodi tähiseks muinsuskaitse ajaloos oli ajalooteaduslike seltside teke 19. sajandi esimesel poolel: 1815. aastal asutati Jelgavas Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Selts; 1825. aastal Tallinnas Kodumaa Ajaloo Eestimaa Ühing; 1834. aastal Riias Ajaloo- ja Muinsusselts; 1838. aastal Tartus Õpetatud Eesti Selts. Senine harrastuslik tegevus hakkas üha enam omandama teadusliku uurimistöö mõõte. Sääraste seltside olemasolu tingis ka dokumenteerimises enam koordineeritud tegevuse. Arvatavasti on seltside tegevusega seotud ka Tallinna Linnaarhiivi asutamine 1883. aastal, mis on Eesti vanim arhiiv.⁵¹

Siiamaani oli kohaliku pärandi uurimise, restaureerimise ja mälestiste kaitse organiseerimisega tegelenud baltisakslased, nagu Wilhelm Neumann, Eugen von

11. Väljavõte Jaan Jungi raamatust „Muinasaja teadus eestlaste maalt.“

⁴⁹ A. Hein, Poolteist sajandit arhitektuurimälestiste restaureerimise algusest, lk 97, 98.

⁵⁰ Sealsamas, lk 98.

⁵¹ Sealsamas, lk 98.

Nottbeck, Friedrich Amelung, Reinhold Guleke jpt. 19. sajandi lõpus hakkasid pärandi astu huvi tundma ka eestlased. Üks esimesi sääraseid ettevõtmisi oli Jaan Jungi algatatud Eesti muististe registreerimine, mis sai kampaania mõõtmed 1880. aastatel. Mõttele aitas kaasa ka Jakob Hurda rahvaluule kogumise kampaania. 1896. aastaks oli muististe kohta saadud 428 teadet. Selle tulemusel ilmus kaks kogumikku „Muinasaja teadus eestlaste maalt“, millest ühte ei publitseeritudki.⁵²

1925. aastal võttis Riigikogu vastu „Muinasvarade kaitse seaduse“, kus sätestati mõisted omanikukitsendused, leidasjad, nende hävitamise ja rikkumise keelud, järelevalve ja muinasvarade registreerimise kord ning loodi muinsusnõukogu, mille esimene ülesanne oli koostada muinasvarade register.⁵³ Noor riik oli saanud endale riikliku institutsiooni ning sellega hakanud uurima, registreerima ja kaitsma riiklikult kultuuriliselt olulisi mälestisi.

3.4 Inventeerimisest kokkuvõtlikult

Inventeerimine kui tänapäevane mõiste, teame on tekkinud seoses riikliku vajadusega moodustada andmebaasid või registrid oma varadest ülevaate saamiseks. Esimesed suuremahulised inventuurid ajaloolise arhitektuuri alal on Euroopas tehtud suure Prantsuse revolutsiooni päevil 18. saj lõpus, kui mõisteti, et pärand väärib ja vajab kaitset. Põhjus uue mõiste tekkeks oli just dokumenteerimist vajav suur info hulk. Kategoriseerida ja süstematiseerida ei tahetud ainult arhitektuuri ja kunsti. Pigem püüti hõlmata „kõike“. „Kõik“ on väga mahukas termin, kuigi esmapilgul tundub kõik oma vahel seotud olevat. Suurtest andmete mahtudest ülevaate saamisega oli tegeldud juba tunduvalt varem. 1521. aastal koostati Rooma marmorite ja kivide perfekti Raffaeli tellimusel esimene mälestiste nimekiri „Muistse linna pealiskirjad“ ning koostati ka antiiki kajastav kaart. 17. sajandi alguses alustas Cassiano del Pozzo muuseumiga paberil, kus ta üritas jäädvustada kõike, ka kõige tähtsusematumaid vanu objekte. Samamoodi üritas suurtest andmemahtudest ülevaadet saada ka Petrarca juba 14. sajandil. Selgelt on näha, et säärane andmekäsitus kasvab üle ühe inimese eluea. Seega on mõistetav, miks riiklik järjepidev sekkumine edaspidi vajalikuks osutus.

Eelnevate peatükkide varal võib välja tuua mitmed põhjused, mis on mälestiste kaitse puhul määravad. Kõigepealt on vaja kedagi, kellel on huvi väärtusliku pärandi vastu. Seejärel võimalust ja tahet teha vajalikke uuringuid. Alles peale uuringute avalikustamist selgub, kui olulised need

⁵² Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis, lk 83.

⁵³ Sealsamas, lk 83.

on. Kui uuritav huvitab laiemat avalikkust, siis tekivad võimalused põhjalikumate uuringute tegemiseks, mis inventeerimine iseenesest ju ongi. Lühidalt võiks neid faase nimetada unistamise ja tegutsemise faasiks, mis toimuvad vaheldumisi. Esmalt on unistus ja alles siis hakatakse lähemalt uurima. Kui uurimus sütitab ka teisi tekib kollektiivne unistus, mis võib käivitada suurema uurimuse. Ja nõnda käivitub justkui ahelreaktsioon, mis algab ühest elektronist ja lõppeb plahvatusena vaibumisega. Antiigivaimustus ja romantika oleks siinkohal head näited selle laiaulatuslikkusest, kusjuures need plahvatused pole kindlasti veel vaibunud. Sääraste uurimuste üks osa võib olla dokumenteerimine või inventeerimine. Uurimus iseenesest jääb tegutsemise faasi ja on praktiline töö. Unistamine on aga midagi juhuslikku, midagi mis toetub intuitsioonile ja kollektiivselt hulga inimeste mälu. See ei toetu mitte ühelegi tabelile, ega registrile või muule säärasele, vaid andmetele, mis peituvad meie mälus. Need on sinna salvestatud oma kindla süsteemi järgi, täpselt sellise struktuuriga, nagu meile endile kõige paremini sobib. Kõiksuguste andmetekogumike eesmärk ongi toetada seda andmetestruktuuri inimese peas. Võib öelda, et tabel või andmepank peab tegema endas sisalduva ülevaatlikuks inimese või inimeste jaoks. Siit võib ka järeldada, mis on hea inventeerimine? Just säärasele inimõistusele vastuvõetavale andmebaasile on üritatud mitmeid kordi läbi ajaloo algust teha. Üks tõhusamaid on riiklik andmebaas ehk register, mis on suuteline talletama, koondama ja ka täiendama „kõike“. Vaja on ainult aega ja järjepidevust.

J. Jokilehto on oma raamatus toonud head pidepunktid konserveerimise ajaloos. Käesoleva töö üks eesmärkidest on saada ülevaade dokumenteerimise ajaloost, et paigutada Võru vanalinnas teostatud töö tekkinud ajalisse järjekorda. Selgelt on näha kuidas antud teemaga on jõutud tänapäeva. Kõigepealt olid kirjutajad, siis liitusid uuringutesse maalikunstnikud, kes äratasid suuremate rahvahulkade huvi olukorra kauni visualiseerimisega. Aja möödudes on hakatud vana jäädvustama aina detailsemalt. Muutunud on viisid, kuidas jäädvustada – kirjeldamine nii sõnas kui pildis, säilitamine hoidlas, lagunemise takistamine looduses, täpsete makettide tegemine jne.

Tuleb tõdeda, et Eestis pole konserveerimise ajalugu kulgenud nii selgelt nagu Itaalias. Seda põhiliselt Eesti keeruka ajaloo tõttu. Muinsuskaitse kui arvestatav riiklik institutsioon on siinmail tekkinud alles 20. sajandil. Kuigi inventeerimise ja dokumenteerimise töid oli ka varem tehtud, ei saa Eestis rääkida siiski tõsisemast inventeerimisest enne Jaan Jungi poolt algatatud muististe registreerimist 1880. aastal.

Ka siinset ajaloo uurimist on õhutanud algselt kirjalikud teosed ja hiljem ka maalikunstnikud, kuigi viimaste roll ses osas on tagasihoidlikum. Eesti mälestiste kaitse ei ole saanud areneda nii rahulikult ja järjepidevalt nagu on kirjeldatud Itaalia näite puhul kuna seda on suunanud suuresti

välised mõjud. Lisaks on kogu muinsuskaitse süsteem tekkinud omal määral forsseeritult. Eesti ei ole Euroopas selles osas erand. Siinsete sellealaste institutsioonide teke kulgeb paralleelselt mitmete teiste riikidega.

Magistritöö ajalooline osa lõpeb teadlikult mälestiste kaitse riiklike institutsioonide tekkega, mil alustati suuremahulisemat ja järjepidevamat kultuurimälestiste dokumenteerimist ja inventeerimist. Järgnevates peatükkides on esitatud vaid valik inventeerimisalastest töödest Eestis, võrdluseks on toodud ka paar näidet välismaalt.

4 Valik inventeerimisi Eestis ja välismaal

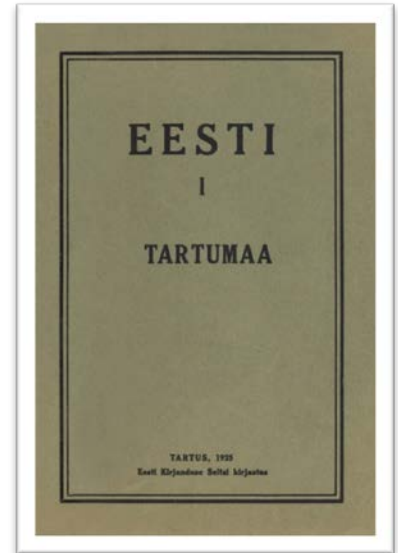
4.1 Eestiaegsed maakondlikud koguteosed

Eesti Vabariigi ajal välja antud maakondade koguteoste eelnes suurmahuline uurimis- ja inventeerimistö, seda eriti just linnaehituse seisukohast. Sarja kuus suurteost valmisid maakondade kaupa Tartumaa (1925), Võrumaa (1926), Setumaa (1928), Pärnumaa (1932), Valgamaa (1932) ja Viljandimaa (1939) kohta.⁵⁴

Eesti Kirjameeste Seltsis toimus kodumaa tundmaõppimine kodu-uurimise toimkonna nime all. Intensiivne tegevus algas 1920. aastal, mil toimkonna etteotsa asus Tartu Ülikooli geograafia kabineti juhataja professor Johannes Gabriel Granö (1882–1956), kellel oli sellekohaseid teadmisi ja kogemusi varasemast ajast, kui ta töötas Soomes.⁵⁵

1921. aastal saadeti toimkonna poolt Tartumaale, osalt ka Võru- ja Viljandimaale kakskümmend Tartu Ülikooli maateaduse ja ajaloo üliõpilast, kes hakkasid ette antud plaani alusel vajalikku andmestikku koguma. Sama aasta alguses valmis J. G. Granöl selgelt linnageograafilise suunitlusega töö „Linna või alevi kirjeldamise kava“, mida ta järgmise aasta alguses ka Tartu linnavalitsusele tutvustas. Positiivse vastukaja saanud kava alusel korraldati Tartu linnavalitsuse statistikaosakonna toetusel loendus kaubanduse, tööstuse ja korterite kohta. 1922. aasta märtsis toimusid liiklusvaatlused, kus üliõpilased kogusid andmeid küsitluslehtede kaudu tänavatel. Suvel hakkasid viisteist üliõpilast tegelema ka Tartu hoonete ja kruntide kirjeldamisega, mis jätkus ka teistes linnades.⁵⁶

Kui J. G. Granö 1923. aastal lõplikult Soome siirdus, jäi alustatud linnageograafiline uurimissuund tema andekaima õpilase Edgar Kanti arendada, kelle ülesandeks jäi ka puuduvate andmete läbitöötamine Tartus. E. Kanti magistritöö kasvas tunduvalt üle nõutava,

12. Maakondlike koguteoste esimene raamat.

⁵⁴ Eesti : maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Koostanud: A. Luha, E. Kant, H. Kruus jt. Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1925–1939.

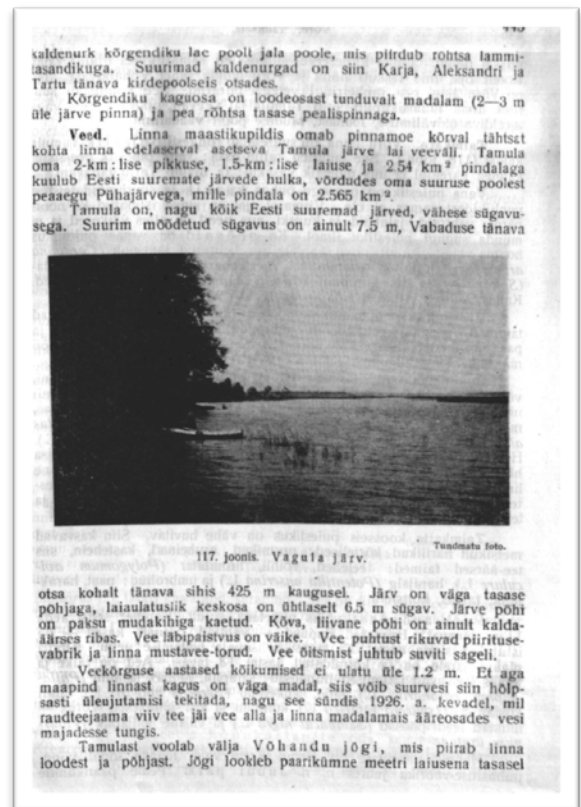
⁵⁵ J. G. Granö oli 1919 osalenud Soomes Uusinmaa lääni kirjeldava teose „Suomenmaa“ I köite koostamisel.

⁵⁶ O. Kurs, Eesti linnageograafia esimesed aastakümned. – Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist XI, Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühendus, Eesti Looduseuurijate Selts. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1995, lk 92–107.

nii sisu kui ka mahu poolest ja võitis 1923. aastal ülikoolis esimese auhinna. See põhjalik uurimistöö Tartu linnasüdamest nägi trükivalgust juba järgmisel aastal.⁵⁷ Kui siimaani olid sarnased tööd käsitletud põhiliselt ajalugu, siis E. Kant püstitas endale eesmärgi kirjeldada ja selgitada objekti olevikus, selle suhet tänapäevaga ja ka funktsioone. See suuremahuline töö oli esimene tõsisem linnageograafiline uurimus Eestis ja väidetavalt ka Euroopas.⁵⁸

Kõik koguteosed olid sarnase ülesehitusega, kusjuures hilisemad on oma ülesehituselt eeskuju võtnud varasematest. Kõige esimene ja teedrajav on seega Tartumaa koguteos. Selles on esitatud väga täpne linnaehituslik analüüs Tartu linna kohta, kus lisaks linna kirjeldusele ja kujunemislöole on käsitletud hooneid ning esitatud ka nende tüpologia.⁵⁹

Maakondlike koguteoste alguses on sissejuhatav osa, kus kirjeldatakse nende saamislugu ja sisu. Andmed on kõigis raamatutes jaotatud kahte ossa – üldosa ja eriosa. Üldosa kirjeldas maakonda üldiselt, selle asendit, arvustikku ehk statistilisi tabeleid, loodust ja inimest. Alapunktidenä on kirjeldatud maakonna erinevaid valdasid – näiteks Võru teoses on need asend, arvustik, loodus ja inimene. Looduse all on mõeldud geograafilisi näitajaid nagu näiteks aluspõhja ehitus, pinnavormid, pinnakate, pinnavormide tekkimine, ilmastu, veestik, taimkate, loomkate, maastikud jne. Alapeatükk Inimene sisaldab endas kõiki inimese kohta käivaid näitajaid nagu Elamuid ja asulaid, liiklemisteid, tulunduslikke olusid, vaimlist elu, muinasjäänuseid, kirjanduslikke allikaid jne.⁶⁰ Võrumaa teoses kirjeldatakse Võru linna linnaehituslikke struktuure järgmiselt – „[...] Tänavastik. Võru linn erineb Eesti muist linnadest oma äärmiselt

13. Maakondlike koguteoste Võru raamatu lehekülj.

⁵⁷ E. Kant, Tartu linnasüda: märkusi city-moodustamisest üldse ja Tartus eriti. Tartu: K. Mattiesen, 1924.

⁵⁸ O. Kurs, Eesti linnageograafia esimesed aastakümned, lk 92–107.

⁵⁹ Tartumaa: Maateadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Toimetus: J. Rumma, J. G. Granö, J. V. Veski, Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1925, lk 617–678.

⁶⁰ Võrumaa: maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toimetus: J. Rumma, A. Tammekann, J. V. Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1926.

kompaktse põhikujuga ja liigestamatu piirjoonega. Linn asub tasaseist niiskeist aladest ning järvest piiratud lamedal künnisel ja linna füsiognoomiline piir langeb ühte selle kõrgendiku piiridega. Linna ainus kaugenemisvõimalus on kagus oleva raudteejaama poole, missuguses suunas ka linna tervikulisest majastikust ulatub välja kitsam ehistatud haru. [...] Hoonestik. Linnapildis valitsevad ühekordsed lampkatusega puust majad. Kahekordseid kui ka kivimaju leidub vähe. [...] Valdav katusevorm on liht-viilkatus. Linna loodeosas valitsevad kohati ka kombineeritud viilkatused. – Ülikuid leidub sageli linna servaosades esinevail katuseil. [...] Linna vanem elamu on Võrumaa õpetajate seminari hoone turu väljakul. Enne oli see maja ühekordne. Ümberehitamisel muudeti ta kahekordseks. Hoone on telliskivist, keldrikorraga, küljega vastu tänavat, sinakashalli värvi ning valgest plekist kelpkatusega.“⁶¹

Kõigis koguteostes on maakonna keskus märgitud kõige viimase peatükina enne lisasid, jooniseid ja kaarte. Teostes on detailsemalt välja toodud valdade kaupa koolid, kirikud palvemajad ja kalmistud. Huvitavad on ka iga valla kohta käivad peatükid pealkirjaga Rändajaile. Seal on toodud lühikokkuvõtte omapärasematest vaatamisväärsustest, hoonetest kuid ka parimad kohad kust avanevad head kaugvaated.

Koguteoste põhjalikke andmeid on kasutatud erinevates uuringutes tänapäevani.

4.2 Sakraal- ja profaanarhitektuur

Nõukogude perioodile eelnenud ajal on linnuste, kloostrite ja kirikute ajalugu uuritud fragmentaalselt. Linnustest on kokkuvõtte teinud Armin Tuulse alles 1942. aastal.⁶² Oma Eesti- ja Lätimaa linnuste leksikonis toetub ta välikaevamiste aruannetele ja 1922. aastal Löewis of Menari poolt Rootsi sõjaarhiivist saadud 17. sajandi linnuseplaanidele⁶³. Keskaegse ehituspärandi uurimisele aitasid kaasa ka kindralkuberner markii Paulucci, J. C. Brotze ja E. Körberi joonised.

Nõukogudeaegsetele ehitusajaloolistele uuringutele andis suure tõuke 1950. aastatel loodud Teadusliku Restaureerimise Töökoda (TRT).⁶⁴ Esialgu uuriti vaid üksikobjekte, tehti fikseerivad mõõdistusjoonised ja fotosid, uuriti ajalugu, kirjeldati olemasolevat olukorda ning pakuti välja konserveerimise ning restaureerimise ettepanekud. Teaduslikus mõttes usaldusväärsed, täpsed ja detailsed mõõdistusjoonised võiks olla nõukogude aja märksõna. See

⁶¹ Sealsamas, lk 453–457.

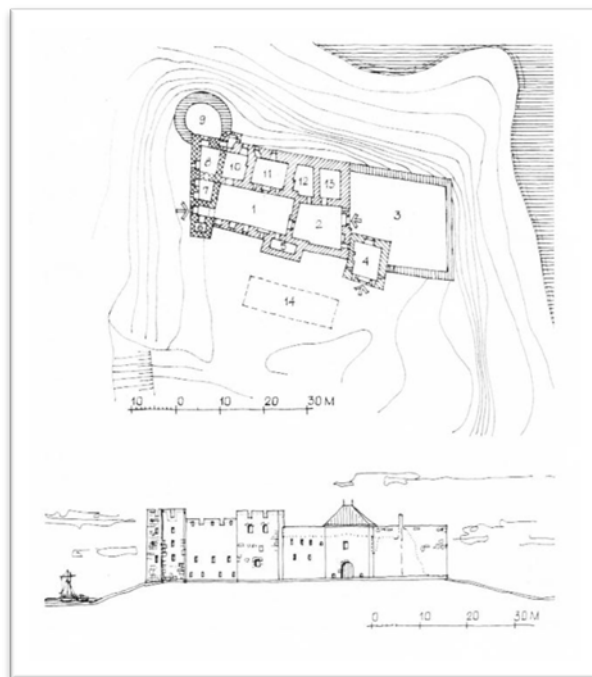
⁶² A. Tuulse, Die Burgen in Estland und Lettland, Dorpat: Dorpater Estnischer Verlag, 1942.

⁶³ K. v Löwis of Menar, Burgenlexikon für Alt-Livland, Riga: Walters und Rapa, 1922.

⁶⁴ 1950 – Teadusliku Restaureerimise Töökoda (TRT); 1957 – Vabariiklik Restaureerimisvalitsus (VRV); 1978 Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut (KRPI); 1988 – RUPI „Eesti Ehitusmälestised“ (EE). (Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis, lk 82)

võimaldas tollal kontrollida vanu, näiteks rootsiaegseid dokumenteerivaid jooniseid ja fikseerida tänaseks juba tihti üle poolesaja aasta vanuse reaalse olukorra.

Arvestades uuritavate objektide enamasti väga suurt mahtu, oli selline objektipõhine lähenemine igati õigustatud ja tänuväärne töö hilisematele uurijatele. Kahjuks jäid need uuringud omal ajal enamasti kokku võtmata. Eeskujuliku näitena võiks tuua Kalvi Aluve 1993. aastal ilmunud Eesti keskaegsete linnuste ülevaade.⁶⁵ Peale põhjaliku illustratsioonidega varustatud üksikobjektide ajaloo on autor kirjeldatud ka teostatud uuringuid, üldist uurimiskeskonda ja probleemistikku. K. Aluve on teinud vahekokkuvõtte oma kolmekümneaastasest uurimispraktikast. Kahjuks puuduvad samal tasemel uurimistöid võrdlevad teosed teiste oluliste mälestisteliikide kohta. Kuid üksikobjektide varasemaid uuringuid kokkuvõtvaid ja neid täiendavaid raamatuid on hiljem ilmunud siiski nii linnuste, kloostrite kui ka kirikute kohta – Kaarma kirik,⁶⁶ Tallinna püha Miikaeli klooster,⁶⁷ Kuressaare linnus⁶⁸ jne.

14. Toole linnuse põhiplaan ja lõunavaade, K. Aluve illustratsioon.

4.3 Tallinna vanalinn

Nõukogude perioodil oli Tallinna vanalinna kaitsetsooni loomine ning sellele eelnenud uurimismetoodika väljatöötamine ja uuringud teedrajav ettevõtmine, ulatudes oma põhimõtete peegeldusena ka tänapäeva muinsuskaitse korraldusse.

Vanalinna kaitsele eelnesid mitmed uurimistööd. Aastatel 1958–1961 tegelesid Helmi Üprus ja Teddy Bökler vanalinna hoonestuse uurimisega kahekesi. Samal ajal pidid nad jälgima ka restaureeritavaid ja lammutatavaid objekte. Mõlemad uurijad nõustusid üksteisega väites, et selliselt uurimustöid teha on võimatu. Kolme aastaga uuriti rohkem kui 30 registreeritud kinnisobjekti, hoonete kohta koostati 159 raportit ja dokumenteeriti 500 hauakivi. Samuti uuriti hoonete kohta käivat kirjandust, arhiivis leiduvat materjali ja täiendati ka eestikeelset

⁶⁵ K. Aluve, Eesti keskaegsed linnused, Tallinn: Valgus, 1993.

⁶⁶ K. Markus, Kaarma kirik. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2003.

⁶⁷ J. Tamm, Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2009.

⁶⁸ K. Aluve, Kuressaare linnus: arhitektuuriajalooline uurimus. Tallinn: Valgus, 1980.

terminoloogiat. 1961. aastal toonitas Üprus, et uuringute jätkamine on vajalik ja fragmentaalselt kogutud materjalid peaks süstematiseerima.⁶⁹

Esimesed reaalsed sammud vanalinna kaitseks tehti 1960. aastatel. 1964. aastal sai TRT ülesandeks uurida vanalinna arhitektuurseid ja linnaehituslikke väärtusi ja teha ettepanekuid rekonstrueerimiseks. Projekti etteotsa määrati arhitekt Rein Zobel, keda assisteerisid uurijad Helmi Üprus, arhitekt Teddy Böckler ja insener Heino Uuetalu.⁷⁰

Töö koosnes mitmest etapist. Esmalt koostati uuringute programm, millele järgnes metodoloogia katsetamine Rataskaevu, Pika jala ja Lühikese jala tänavatel näitel. Aastatel 1965–1966 teostati kogu vanalinna hoonete täpne inventeerimine. R. Zobel tegeles plaanide ja linnaehituslike struktuuridega ning Üprus koordineeris hoonestuse inventeerimist. Kokku inventeeriti 442 kinnistut, 1277 hoonet ja iga objekti kohta koostati andmete kogumik. Põhimõte oli võrdse põhjalikkusega uurida iga ajastut ja hoonetüüpi.⁷¹

2. augustil 1966. aastal võeti Tallinna vanalinn riikliku kaitse alla. Moodustatud Tallinna vanalinna kaitsetsoon oli esimene taoline NSV Liidus ja üks varasemaid kogu maailmas. Tallinna eeskujul moodustati 1973. aastal kaitsetsoonid veel üheksas Eesti linnas.⁷²

⁶⁹ H. Üprus, Vana Tallinna elamuarhitektuuri uurimistöö aruanne ja ettepanekud tööde jätkamiseks 1961. aastal TRT, 1961, MKA P-276.

⁷⁰ L. Hansar, Helmi Üprus and the old town of Tallinn. – *Baltic Journal of Art History*. Autumn 2011. Spring 2012. Helmi Üprus 100. Tartu: TÜ Kirjastus, 2011, lk 66–67.

⁷¹ L. Hansar, Helmi Üprus and the old town of Tallinn, lk 66–67.

⁷² Sealsamas, lk 71.

4.4 Eesti väikelinnade ajaloolised linnasüdamed

Esimesed arhitektuur-ajaloolised kaitsealad moodustati juba aastal 1947 – Tallinna Toompea ja Vana Narva. Kuigi 1947. aastal oli Narvas 31 mälestist, siis 1951. aastal kõigest 17. Kuigi 1950. aastatel Narva vanalinna varemtes hoonestus lammutati, suudeti teha siiski hoonestuse ülesmöödistusi ja inventeerimist.⁷³

Eesti vanalinnade esmased uurimistööd kaitse- ja reguleerimistsoonide määramiseks viidi Vabariikliku Restaureerimisevalitsuse (VRV) eestvedamisel läbi aastatel 1967–1970, kasutades Tallinnas välja töötatud metoodikat. Kui Tallinnas rõhuti keskajale, siis väikelinnade põhiväärtuseks peeti keskajal välja kujunenud tänavatevõrku, aga samuti hilisemat, 18. –19. sajandil rajatud hoonestust. Tartu, Pärnu, Paide, Viljandi, Rakvere, Võru, Kuressaare, Haapsalu ja Lihula vanalinna kaitsetsoonid ning kõigi kaitsetsoonide ühine põhimäärus kehtestati ministrite nõukogu määrusega 1973. aastal.⁷⁴

Uue kvaliteedi ehituspärandi teaduslikku uurimisse tõi 1978. aastal loodud Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimisinstituut (KRPI). Üheks tähtsamaks saavutuseks olid 1978–1980. aastatel koostatud vanalinnade detailplaneeringud, mille näol on tegemist seni kõige komplektsemalt muinsuskaitsealasad käsitlevate uurimustega. Selle mahuka töö väärtuslikum osa, mida siiani põhilise allikana kasutatakse, on linnaehitusajaloo uuringud, ajalooliste fotode ja linnaplaanide kogud ning hoonestuse vanuste ja väärtuste plaanid. Tegemist oli sama põhjalike töödega nagu Tallinna ja Tartu vanalinnas tehti. Kuigi vanalinnade kohta kogutud andmed on hea alus uuringuteks ka tänapäeval, on see väga suur töö jäänud arhiividesse, olles kättesaadav ainult teadlikele uurijatele. Kindlasti oleks tarvilik tegeleda nende andmete

Objekt nr	Objekt	ala	ühik	ajalooline	arhitektuur	hoonetüüp	hoone	hoone	hoone	hoone	hoone	hoone	hoone
1	Kiisk 1.32	33 x 12	396	1	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
2	Kiisk 1.33	33 x 12	396	1	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
3	Kiisk 1.34	33 x 12	396	2	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
4	Kiisk 1.35	33 x 12	396	3	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
5	Kiisk 1.36	33 x 12	396	1	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
6	Kiisk 1.37	33 x 12	396	2	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
7	Kiisk 1.38	33 x 12	396	1	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
8	Kiisk 1.39	33 x 12	396	1	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
9	Kiisk 1.40	33 x 12	396	2	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
10	Kiisk 1.41	33 x 12	396	3	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
11	Kiisk 1.42	33 x 12	396	2	1710-18	2	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18	1710-18
				kokku	5314,0								
				sh. väärtus	5314,0								

15. Näide hoonestust iseloomustavast kokkuvõtlikust tabelist, väljavõte 1976. aastal koostatud Võru vanalinna detailplaneeringu projekti eeluuringutest.

⁷³ R. Alatalu, Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti NSV-s, Linnasüdamete säilitamine totaalkaitse meetodil. – Kunstiteaduslikke uurimusi, Eesti Kunstiteadlaste Ühing, peatoimetaja: Virve Sarapik, kd 2009 18/3–4. Tallinn: Eesti Kunstiteadlaste Ühing, 2009, lk 82.

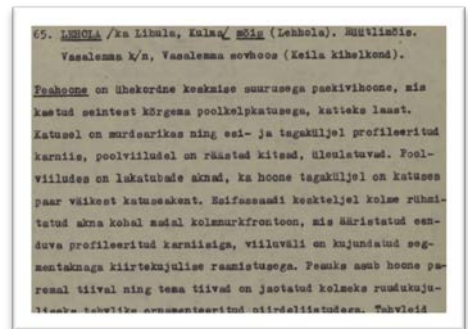
⁷⁴ Haapsalu materjalid valmistasid ette kunstiajaloolased M. Hermat ja Villem Raam, arhitekt Ervin-Johan Sedman. Kuressaare kunstiajaloolased Helju Sirel ja Kalvi Aluve, Paides Sirel ja arhitekt Albert Kukkur, Rakveres Sedman, Tartu kunstiajaloolane Otto Prints ja arhitekt Ago Lüüs, Viljandis Sirel ja Sedman ning Võrus Hermat ja Sedman. (L. Hansar, Linnast muinsuskaitsealaks, linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13. –20. sajandil. Eesti Kunstiakadeemia toimetised 4. Tallinn, 2010, lk 154).

visualiseerimise ja avalikustamisega. Kuid tuleb arvestada, et andmeid hoonete kohta koguti omal ajal isegi liiga palju ja enamus neist on tänapäevaks iganenud. Paberkandjail andmeid on kulukas uuendada ja täiendada, mistõttu oleks mõttekas need digitaliseerida uuendamist võimaldava süsteemis.

4.5 Mõisate inventeerimine

Üks suuremaid inventeerimisi toimus 1970. aastatel Eestimaa mõisate kohta. Tõuge üleeestilise mõisakomplekside inventeerimiseks tuli arvatavasti Lahemaa rahvuspargist, kus mitmete märkimisväärsete mõisate⁷⁵ restaureerimine ja kaasajastamine tekitas huvi mõisaarhitektuuri vastu. Freddy Tomps, kes oli tollal seotud Lahemaa arhitektuuripärandiga, kutsus H. Üpruse sealsete mõisahoonete inventeerimise järele vaatajaks. Sel ajal hakkas H. Üprus kokku panema põhimõtteid ja ülesandeid Eesti NSV mõisaarhitektuuri süstemaatiliseks uurimiseks.⁷⁶

Eestimaa mõisatega oli varem tegelema Gustav Ränk.⁷⁷ Tema uuris vaid rootsiaegseid mõisahooned, mistõttu jäi uurimus suhteliselt piiratuks ja kirjutise akadeemiline laad tingis selle mitteseotuse reaalselt olemas olevaga. Suurema töö oli ära teinud Riia arhitekt ja ajaloolane Heinz Pirang, kes publitseeris 1926. aastal mahuka kolmeosalise uurimuse Balti mõisatest.⁷⁸ Tema valikus olid põhiliselt härrastemajad ja see oli tugevasti mõjutatud tollase baltisaksa ülemkihi akadeemilisest eelistusest. Vaatamata töö subjektiivsusele on see siiski hea ülevaade 20. sajandi alguse baltisaksa väärtushinnangutest ja hea alus hilisematele uurijatele. 1960. aastatel oli ka H. Üprus tegelema 50 mõisahäärberi uuringuga seoses Eesti arhitektuuri ajaloo koostamisega. 1960.–1970.⁷⁹ aastatel oli pargiurija Veljo Ranniku külastanud ja üles pildistanud suure hulga mõisaparke sealhulgas ka hooned. Eelnimetatud olid

16. Näide mõisakompleksi kohta vormistatud ankeedist, tekstiline osa.

17. Näide mõisakompleksi kohta vormistatud ankeedist, tekstilisele osale järgnenud fotomaterjal.

⁷⁵ Palmse, Sagadi ja Kolga mõisad.

⁷⁶ O. Suuder, Inventory of manors – Baltic Journal of Art History. Autumn 2011. Spring 2012. Helmi Üprus 100. Tartu: TÜ Kirjastus, 2011, lk 78.

⁷⁷ G. Ränk, Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. Eine bauhistorische Studie. Stockholm: Norstedt, 1971.

⁷⁸ H. Pirang, Das baltische Herrenhaus I-III, Riia: Jonck&Poliewsky, 1926–1930.

⁷⁹ Eesti arhitektuuri ajalugu. Peatoimetaja H. Arman, Tallinn: Eesti Raamat, 1965.

siiski fragmentaalsed ja enne suuremate uuringute tegemist tuli Üprusel näha palju vaeva mõisatest ülevaatliku nimekirja koostamiseks.⁸⁰

H. Üpruse eeltööd inventeerimiseks algasid 1975. aastal. Esmalt koostas ta ettevõtmise põhimõtted, siis selgitas välja tööjõuvajaduse ja süsteemi kuidas mõisaid loodusest leida. Selleks kasutas ta kahte aluskaarti ja telefoniraamatut maailmasõdade eelsest perioodist.⁸¹ Tegevust raskendas tõsiasi, et nii mõisaaegne haldusjaotus kui kohanimed olid suuresti muutunud. Seetõttu koostasid Juhan Maiste ja Lea Hein (Külm) topograafiliste andmete võrdlemisel nimekirja 2267st tänapäevastest ja feodalismiperioodi aegsest mõisanimest. H. Üpruse eestvedamisel koostati inventeerimise programm ja metodoloogia, milles kajastus suuresti tema Tallinna vanalinna uurimise kogemus. Erilist tähelepanu pööras ta väliuuringute küsimustiku koostamisele, mis pidi peegeldama mõisakompleksi kui tervikut, kuid kajastama võimalikult täpselt ka üksikobjekte. Probleemiks oli uurijate erinev hariduslik taust, mistõttu tehti kaks erinevat inventeerimisanketi – põhjalikum ja lihtsam. Peale testimist Harju maakonna kahekümnes mõisas võeti üle-eestilise töö juures kasutusele kohandatud ankeet. Seda uuringuteks ette nähtud ajanappuse ja kiire töötempo tõttu. Välitööd teostati aastatel 1976–1978, kuid ankeetide vormistamine, andmete analüüs koos kaitsettepanekutega kestis 1980. aastani.⁸²

H. Üprus nägi kahjuks ainult inventeerimise algseid tulemusi. Andmete analüüs viidi lõpule J. Maiste eestvedamisel. Kokkuvõtlikult oli uuritud 54 erinevat hoonetüüpi: 587 härrastemaja, 341 suve-elamut, 51 aednikumaja, 749 aita, 1282 lauta, 227 talli jne. Andmed korrastati, süstematiseeriti, tehti kokkuvõtlikud kirjeldused maakondade kaupa ja arhiveeriti.⁸³

Alates 2011. aasta maikuust on mõisaansamblite esialgsed kokkuvõtted digitaalsel kujul kättesaadavad ka muinsuskaitseameti kultuurimälestiste riiklikus digiregistris.⁸⁴

Tänaseks on neid andmeid kasutatud alusmaterjalina paljude uurimuste ja raamatute juures, millega on andmed avalikkuseni toodud. Mahukamaid raamatuid mõisatest on kirjutanud J. Maiste⁸⁵ ja Ants Hein⁸⁶, kes on teemat sügavamalt lahanud. Kogu Eesti mõisaid hõlmavaid fotoalbumeid on koostanud Alo Särg. Näiteks võiks tuua Pärnumaa,⁸⁷ Võrumaa,⁸⁸ Tallinna⁸⁹,

⁸⁰ O. Suuder, Inventory of manors – future of the past, lk 81.

⁸¹ 1) Ludwig August von Mellini *Atlas von Lifland oder von den beyden Guvernementen un Herzogtümern Lief- und Ehtlands und der Provinz Oesel* (Riga u. Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch, 1799); 2) Carl Gottlieb Rücker, *Generalkarte der Russischen Ostsee Provinzen Liv-, Eht- und Kurland* (Reval: Franz Kluge, 1883); 3) Adolf Richters *Baltische Verkehrs- und Adressbücher 3. Estland* (Riga: Adolf Richter, 1913).

⁸² O. Suuder, Inventory of manors – future of the past, lk 82–83.

⁸³ Sealsamas, lk 83.

⁸⁴ Muinsuskaitseameti kultuurimälestiste riiklik digiregister: <http://register.muinas.ee> (vaadatud 10.10.2011).

⁸⁵ J. Maiste, *Eestimaa mõisad*. Tallinn: Kunst, 1996.

⁸⁶ A. Hein, *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*. Tallinn: Hattorpe, 2003.

⁸⁷ A. Särg, *Pärnumaa mõisad ja mõisnikud*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2011.

Valgamaa⁹⁰ jne kohta. See on sari erinevaid maakondasid käsitlevaid raamatuid, kus iga mõisa foto juures on toodud ka selle lühikirjeldus ja põhidaatumid, mis on võimalik olnud just tänu eelpoolkirjeldatud uuringutele. Samuti ei saa öelda, et ka kaasajal uuringuid jätkatud pole. Näitena võiks tuua Nele Nutti Eesti Maaülikoolis kaitstud doktoritöötoõ „Mõisamaastiku sümboolne ja kultuuriline tähendus. Identiteet ja väärtus.“⁹¹, mille üheks aluseks on olnud samuti nõukogude ajal tehtud uuringud. Ka internetis on mõisate kohta ülevaatlik ja informatiivne Eesti mõisaportaal.⁹² Kahjuks on selles olevad andmed viitamata ja akadeemilises töös kasutatud. Kuid arvatavasti on suures osas, kasvõi kaudselt kasutatud nõukogudeaegseid andmeid. Mõisaparkide uurimisega tegeleb oma doktoritöös Urve Sinijärv.⁹³

Laiemas plaanis kinnistas Eestimaa mõisate inventeerimine juba Tallinnas tekkinud ja omal ajal uudset mälestise kui hoonete ansambli või hoonestatud ala käsitlust. Sellal hakati selgemalt mõistma, et alati pole mõtet kaitsta ainult üksikobjekti vaid tähelepanu tuleks pöörata ka keskkonnale kus see asub. Härrastemaja, abihooned, mõisapark ja majandusõu on üks tervik.

Võib julgelt väita, et see inventeerimine jõuti nõukogude ajal lõpuni viia ja hästi ette valmistada andmete hilisemaks sügavamaks analüüsiks.

4.6 Riiklike linnaatlaste projekt Euroopas

Teise maailmasõja järgne aeg oli kõikjal Euroopas taasülesehituse ja rekonstrueerimise periood. Kiirete arengutega ja optimistlik aastakümme 1950. aastate keskpaigani ning erinevate riikide teadlaste valmidus koostööle valmistasid ette pinnase uuele faasile ajalooliste linnade uurimisel. 1955. aastal loodi Rahvusvaheline Ajalooliste Linnade Komisjon Roomas (*International Commission for the History of Towns, ICHT*), mis pidi rahvusvahelisel tasandil koordineerima linnade uuringuid ja regenereerimist. See komisjon tegeles kolme suurema projektiga – linnade kohta käiva bibliograafia publitseerimisega, ajalooliste oluliste allikate uurimisega, mis avaldati kolmeköitelise teosena „*Elenchus fontium historiae urbanae*“ ja linnaatlaste projektiga. Oluline on mainida, et see komisjon pole ainus rahvusvaheline linnaajaloo uurimisega tegelev organisatsioon. Nii Euroopas kui ka Ameerikas on mitmeid sarnaseid.⁹⁴

⁸⁸ A. Särg, Võrumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2011.

⁸⁹ A. Särg, Tallinna mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010.

⁹⁰ A. Särg, Valgamaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2009.

⁹¹ N. Nutt, Mõisamaastiku sümboolne ja kultuuriline tähendus. Identiteet ja väärtus. Doktoritöö. Eesti Maaülikool, Põllumajandus- ja keskkonnainstituut, Tartu 2011.

⁹² Eesti mõisaportaal – <http://mois.ee> (vaadatud 11.10.2011).

⁹³ U. Sinijärv, Aeg ja ruum Eesti mõisaparkides. – Aeg ja ruum: uue muinsuskaitse poole. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2009, lk 57–67.

⁹⁴ F. Opl, The International Commission for the History of Towns, a short history (1955-2011). Dublin: 2011, lk 1.

Hektor Ammann, kes oli 1976. aastani komisjoni president pakkus välja idee, et erinevaid linnaatlasi võiks omavahel võrrelda. Tema ambitsioonikas plaan oli linnaatlased koostada umbes 400 linna kohta. Tänapäevaks on see number tublisti ületatud. Projektist võtavad osa 18 Euroopa riiki ja atlased on tehtud 488 linna kohta ning see arv kasvab.⁹⁵

18. Väljavõte Helsingi linnaatlasest.

Projekti koordineerimisel oli tarvis kõigile osapooltele anda suuniseid mille üle toimus 1960. aastatel aktiivne diskussioon. 1968. aastal võttis Oxfordi Peaassamblee projekti teadustööd koordineerivad juhised vastu. Iga linn, mis lisati linnaatlaste seeriasse pidi sisaldama – (1) esimest katastrikaarti linnast maastaabis 1:2500, (2) samaaegset linna ja selle ümbrust kajastavat plaani maastaabis 1:25000, (3) mõnda saatvat kaasaegset kaarti ja (4) ajaloolist kommentaari linna ajaloo ning arengu kohta.⁹⁶

Esimene linnaatlas „*Historic Towns. Maps and Plans of Towns and Cities in the British Isles, with Historical Commentaries, from Earliest Times to 1800*“ valmis 1969. aastal koostatud inglase Mary Doreen Lobel'i poolt. See koosnes ülevaatest kaheksa Suurbritannia linna kohta. Enne seda oli küll läbi viidud Paul Jonas Meieri Alam-Saksamaa linnaatlaste projekt, kuid see ei tegutsenud *ICHT* koosseisus.⁹⁷

Peale Suurbritanniat liitusid projektiga 1970. aastatel Saksamaa⁹⁸ ja Soome,⁹⁹ 1980. aastatel Prantsusmaa,¹⁰⁰ Holland,¹⁰¹ Austria,¹⁰² Taani,¹⁰³ Rootsi,¹⁰⁴ Itaalia,¹⁰⁵ Iirimaa¹⁰⁶ ja Island.¹⁰⁷ Peale

⁹⁵ Sealsamas, lk 5.

⁹⁶ Sealsamas, lk 5.

⁹⁷ Sealsamas, lk 6.

⁹⁸ Deutscher Städteatlas. Band 1. H. Stoob. Münster: Institut für vergleichende Städtegeschichte, 1973.

⁹⁹ Scandinavian Atlas of Historic Towns. Turku- Åbo. Eino Jutikkala. Helsinki: Finnish Historical Society, 1977.

¹⁰⁰ Atlas historique des villes de France. Directeur de collection: Philippe Araguas. Paris: Centre Charles Higouet - Centre de recherches sur l'occupation du sol et du peuplement, Université Michel de Montaigne - Bordeaux III, 1982.

¹⁰¹ Historischestedenatlas van Nederland. Volume 1. B. M. J. Speet. Amsterdam: Delft University Press, 1982.

¹⁰² Österreichischer Städteatlas. Band 1. Wissenschaftliche Gesamtleitung: Felix Czeike, Renate Banik-Schweitzer, Gerhard Meißl, Ferdinand Oppl. Wien: Franz Deuticke Verlagsgesellschaft m.b.H., 1982.

¹⁰³ Scandinavian Atlas of Historic Towns. Ribe 1500 – 1950. Ole Degn. Odense: Danish Committee for Urban History, 1983.

¹⁰⁴ Scandinavian Atlas of Historic Towns. Uppsala. Nils Ahlberg und Thomas Hall. Stockholm: The Institute for Urban History, 1983.

¹⁰⁵ Atlante storico delle città italiane. Emilia-Romagna/1. F. Bocchi. Bologna: Centro "Gina Fasoli" per la storia delle città, 1986.

¹⁰⁶ Irish Historic Towns Atlas. Kildare. Anngret Simms. Dublin: Royal Irish Academy, 1986.

¹⁰⁷ Scandinavian Atlas of Historic Towns. Reykjavik. Salvör Jónsdóttir, Nanna Hermansson. Odense: Árbæjarsafn - Reykjavík Museum, 1988.

raudse eesriide langemist avanes võimalus projektist osa võtta ka idabloki riikidel. 1990. aastatel liitusid Belgia,¹⁰⁸ Poola,¹⁰⁹ Tsehhi¹¹⁰ ja Šveits¹¹¹. Peale aastatuhande vahetust on liitunud Rumeenia,¹¹² Horvaatia¹¹³ ja Ungari¹¹⁴. Olenevalt riigist võib selle kohta olla ka mitu raamatut erinevate linnade kohta. Täpsem ja aja jooksul täiendatav atlaste loetelu on toodud Viini linnavalitsuse kodulehel.¹¹⁵

Viimasel ajal töötatakse välja süsteeme, mis võimaldaksid atlaseid kasutada ka digitaalselt. Uuemad atlased on ilmunud koos optilise andmekandjaga. Trükitud teost on digitaalsest raskem käsitleda. Peale selle annab see mitmeid lisavõimalusi, nagu näiteks graafilise materjali suurendamine selle lähemaks uurimiseks. Samuti on erinevate otsingute teostamine lihtsam.¹¹⁶

2011. aastal lisandus Iiri ajalooliste linnade uurijatelt huvitav väljaanne „*Reading the maps: a guide to the Irish historic towns atlas*“. See raamat on mõeldud põhiliselt õpilastele ja õpetajale, kuid ka teistele uurijatele, kes tegelevad alatihti erinevate linnade uurimisega. Tegemist on omamoodi näitliku õpikuga, kus selgitatakse, kuidas erinevaid atlaseid kõige paremini kasutada saab.¹¹⁷

Kuigi Linnaatlased on üles ehitatud etteantud struktuuriga, peetakse kõige olulisemaks siiski uurijate entusiasmi, aktiivsust ja huvi, mis tagab projekti järjepidevuse. Lisaks võimaldab lakooniline ja selge kujundus visualiseerida linnaehituse ajalugu ja väärtuslikke kihistusi laiemale lugejaskonnale.

¹⁰⁸ Atlas Historique des Villes Belges - Historische Stedenatlas van Belgie. Lier. Adriaan Verhulst, Jean-Marie Duvosquel. Bruxelles: Gemeentekrediet van Belgie, 1990.

¹⁰⁹ Atlas Historyczny Miast Polskich - Historischer Atlas polnischer Städte. Elblag – Elbing (Roman Czaja). Antoni Czacharowski. Torun: Uniwersytet Mikolaja Kopernika, 1993.

¹¹⁰ Historický atlas mest České republiky (Czech Atlas of Historic Towns). Svazek c. 2. Praha: Historický ústav Akademie ved CR, 1995.

¹¹¹ Historischer Städteatlas der Schweiz (Atlas Historique des villes Suisses - Atlante storico delle città svizzere). Frauenfeld. Martina Stercken, Gabriela Güntert. Zürich: Kuratorium Historischer Städteatlas der Schweiz der Schweizerischen Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften, 1997.

¹¹² Städtegeschichteatlas Rumäniens - Atlas istoric al oraselor din România. Beiträge zur Städtegeschichte Band 2, Reihe C: Transsylvanien, I. P. Niedermaier. Bukarest: Rumänische Akademie - Städtegeschichtekommission Rumäniens/Academia Română Comisia de Istorie a Oraselor din România, 2000.

¹¹³ Povijesni Atlas Gradova. Bjelovar. Mirela Slukin Altic. Bjelovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2003.

¹¹⁴ Magyar Várostörténeti Atlasz/Hungarian Atlas of Historic Towns. Sopron. András Kubinyi, Katalin Szende, István Tringli. Soproni: Kommission für Städtegeschichte der Historische Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

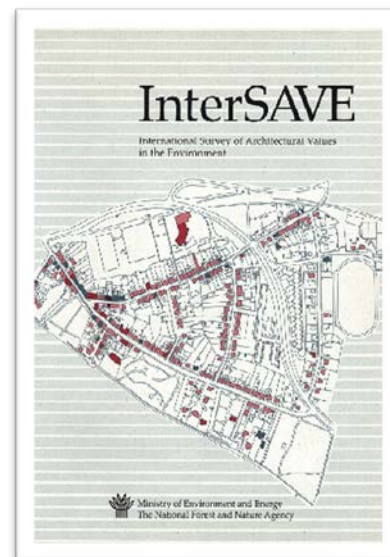
¹¹⁵ Viidetes on välja toodud iga riigi vanim linnaatlas näitamaks programmiga liitumise täpset aastat. Täpsem linnaatlaste nimekiri asub: <http://www.wien.gv.at/kultur/archiv/kooperationen/lbi/staedteatlas/bibliographie/index.html> (vaadatud 20.09.2011).

¹¹⁶ F. Opll, The International Commission for the History of Towns, A short, lk 6.

¹¹⁷ J. Prunty, H. B. Clarke, Reading the maps: a guide to the Irish historic towns atlas. Dublin: Walsh Colour Print, 2011. Foreword IX.

4.7 InterSAVE

InterSAVE on hoonete ja linnaliste struktuuride uurimise süsteem, millega on võimalik suhteliselt kiiresti ja väikeste kulutustega välja selgitada ning visualiseerida uuritava ala ajalugu ja väärtused. See meetod on välja töötatud 1980. aastate lõpus Taani keskkonna ja energia ministeeriumi poolt. Taanis tehtud tööd nimetatakse SAVE e. *Survey of the Architectural Values in the Environment* (Arhitektuursete väärtuste uuring keskkonnas) ja InterSAVE e. *International Survey of the Architectural Values in the Environment* viitab samale süsteemile, aga on kohandatud kasutamiseks väljaspool Taanit. Lisaks Taanile on süsteemi edukalt rakendatud Iirimaal, Poolas, Saksamaal, Leedus, Eestis jm. Süsteemi väljatöötamise aluseks oli 1985. aastal Hispaanias koostatud Granada konventsioon, kus termin „arhitektuuripärand“ sai laiemat tähendust kui kunagi varem. Seega tekkis vajadus uurimissüsteemi järgi, mis käsitleks lisaks üksikobjektidele ka hoonete gruppe.¹¹⁸

19. InterSAVE meetodi juhendi tiitelleht.

Taanis tehti esimesed sammud ehitatud keskkonna uurimiseks 1987. aastal. Esialgu uuriti kuues maakonnas kõiki enne 1940. aastat ehitatud hooneid ja töötati välja ka uurimismeetodika. Praeguseks on valminud 40 munitsipaalatlask, mis käsitlevad ühte omavalitsust (kas linna või maakonda). Registreeritud on umbes 210000 hoonet ja 1250 erinevat linna struktuuri elementi. Keskmine Taani omavalitsus koosneb umbes 5000–6000-st enne 1940. aastat ehitatud hoonest. Sellise töömahuga saavad 4–6 inimest ühes omavalitsuses hakkama 9 kuuga. Oma konkreetse ja kiiresti rakendatava töömeetodi tõttu sobib SAVE süsteem kiiresti muutuvate keskkondade uurimiseks.¹¹⁹

InterSAVE meetodika koosneb kolmest faasist: (1) eeluuringud, (2) välitööd ja (3) munitsipaalatlase koostamine.¹²⁰

¹¹⁸ InterSAVE – International Survey of Architectural Values in the Environment. Allan Tønnesen, Kaspar Didriksen. Copenhagen, The National Forest and Nature Agency, 1995, lk 3. Raamatu interaktiivne versioon asub aadressil: <http://www.sns.dk/byer-byg/Netpub/INTRSAVE/TEKST/CONTENTS.HTM> (vaadatud 05.10.2011).

¹¹⁹ InterSAVE – International Survey of Architectural Values in the Environment, lk 3.

¹²⁰ Sealsamas, lk 7.

Eeluuringute faasis uuritakse topograafilisi, ajaloolisi ja linnaehituslikke andmeid, mida kontrollitakse vaatluse teel. Uuritava ala kohta kasutatakse hoonestusega kaarti. Põhitähelepanu juhitakse domineerivale arhitektuursele eripärale ja hoonestustrile.¹²¹

Väliuuringute käigus kirjeldatakse arhitektuurseid iseärasusi linnaehituslike struktuuride ja üksikehitiste kaudu, kasutades ankeete. Struktuurides vaadeldakse neis domineerivat arhitektuuri, ehitismustrit ja linnaliselt olulisi elemente. Üksikehitistel fikseeritakse algandmed nagu vanus, ehitusmaterjalid, korruste arv ja kubatuur. Hinnang antakse arhitektuurilise, kultuurilise ja ajaloolise väärtuse, keskkonda sobivuse, säilinud algupära ja tehnilise seisundi kohta. Lisaks esitatakse mõned fotod. Ankeetides fikseeritud väliuuringute andmed on koheselt kasutatavad kohalikus omavalitsuses ja ala planeerimises.¹²²

Tööd lõpevad munitsipaalatlase koostamisega, mis on illustreeritud kokkuvõtte teostatud uuringutest. Selle eesmärk on teha uuringutulemused kergesti kättesaadavaks kohalikele kogukonnale. Atlased koosnevad eessõnast ning topograafia, ajaloolise arengu, arhitektuuri omapära, alal kujunenud struktuuride ja tähtsamate üksikehitiste kirjeldusest. Lõpuks tehakse kokkuvõtte ala põhilistest ehituslikest väärtustest.¹²³

Tööde tulemuseks on hinnangute register. Taanis on kogutud andmed Riiklikus andmebaasis (*The State Documentation Centre*), mis on ühenduses kogu Euroopa andmebaaside võrgustikuga. Meetodi reaalseks kaitsemeetmeks on nn integreeritud konserveerimine, mis tähendab seda, et kohalikel planeerijatel ja kogukonnal on selge ning ülevaatlik andmebaas oma keskkonna ja selle väärtuste kohta, millele saab edasistes arengutes toetuda.¹²⁴

InterSAVE meetodika järgi on linnu inventeeritud ka Eestis, Lätis, Leedus ja Venemaal. Kuigi Eestis teostati taanlaste juhtimisel inventeerimistöid teisteski linnades, jõuti Linnaatlase väljaandmiseni vaid Kuressaares.¹²⁵ Baltikumis on InterSAVE meetodit rakendatud kõige

20. InterSAVE meetodi väliuuringute näidisankeet.

¹²¹ Sealsamas, lk 10.

¹²² Sealsamas, lk 11.

¹²³ Sealsamas, lk 16.

¹²⁴ Sealsamas, lk 3.

¹²⁵ L. Hansar, E.-M. Basihhina, Kuressaare Linnaatlas. Linna kujunemise, linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade 1999. Kuressaare: Kuressaare Linnavalitsus, Eesti Muinsuskaitseinspeksioon, 1999.

põhjalikumalt Leedus, kus on valminud mitmed atlased ja ka ülevaatlik digiregister.¹²⁶

Võrreldes näiteks Eesti vanalinnade uuringutega 1970.–1980. aastatel, on Taani SAVE meetod küll pealiskaudsem, kuid kiiremini ja odavamalt teostatav. Selle uurimistöo esitamine trükisena võimaldab linnaehituslikke väärtusi kohalikule kogukonnale, poliitikutele ja linnaplaneerijatele selgelt ja kokkuvõtvalt tutvustada.

4.8 Valitud inventeerimistöödest kokkuvõtlikult

Ei saa rääkida inventeerimisest, kui iseseisvast ettevõtmisest. See on alati mingi teise, suurema töö osa. Seetõttu on käesolevas magistritöös räägitud inventeerimisest suhestatult selle tulemiga. Kõigi valitud tööde ühine näitaja on objektide suur arv. Ehk on linnused siinkohal erandiks just objektide suure mahu tõttu, kus inventuuri tegemiseks tuleb käsitleda üksikobjekti omaette, vaadeldes selle detailide hulka.

Valikust on selgesti näha kaks erinevat tüüpi uuringuid: need, mille põhieesmärk on kvaliteet ja need, millel kvantiteeti. See ei tähenda, et ühe puhul teine omadus puuduks. Põhjuseid, miks töid tehti on kaks. Üheks võiks pidada mingit ala tutvustava raamatu välja andmine ja teine inventeeritavast ülevaate saamine. Samas on viimane aluseks hilisemate kirjatööde kirjutamiseks nagu on ka raamat ülevaate inventeeritust. Eesmärk mille poole püüeldakse tingib ka inventeerimise iseloomu. Igal juhul on vaja kontseptsiooni, mille järgi töid teostada. Inventeerimiskaardi alus on ettevalmistavate tööde lõpptulemus ja tagab andmete kogumise põhjalikkuse ja laitmatu kulgemise. Eestis on enamasti suurematele uuringutele eelnenud metodoloogia välja töötamine ning selle katsetamine. Kui vaadata välismaiseid projekte, siis Riiklike linnaatlaste projekt ei tee raamatute sisule suuremaid ettekirjutusi, välja arvatud neli üldnõuet. InterSAVE seevastu üritab kõik ette kirjutada, et saada võimalikult ühtne andmebaas kõigist selle meetodi alusel tehtud töödest. Ei julgeks väita, et üks meetod on parem kui teine. Erinevad lõpptulemused nõuavad erinevat lähenemist.

Alates inventeerimise algusest on üritatud kirja panna „kõike“, millest ka eelpool juttu on olnud. 20. sajandi Eesti tööd on paigutatud võimalikult ajaliselt järjekorda. Näeme selgelt, kuidas Eesti ajal üritati „kõik“ ühe maakonna kohta käiv ühte raamatusse panna. Nõukogude ajal hakatakse seda „kõike“ liigitama juba teise jaotussüsteemi järgi, lahterdades töö teistesse alajaotustesse – sakraal- ja profaanehitised, vanalinnad, mõisad. Selline liigitus võimaldab oma ala spetsialistidel tunduvalt paremini keskenduda ühele kindlale, teda huvitavale valdkonnale. See

¹²⁶ Leedu InterSAVE kodulehekül: http://www.paveldas.vilnius.lt/index_en.php (vaadatud 05.10.2011).

omakorda võimaldab uuringuid selles valdkonnas teostada sügavuti. Samamoodi on hilisema uurija, või kogutud andmete kasutaja jaoks need palju loogilisemalt süstematiseeritud. Siinkohal on näha ka kuidas sajandi jooksul on Eestis muutunud inventeeritav üksikobjektist alaks. Seda hakati mõistma Tallinna vanalinnas ning kinnistus väikelinnade ja mõisate inventeerimisel.

Kaasaegne arhitektuuri inventeerimine tegelebki suuremalt jaolt ansamblite ja suuremate alade inventeerimisega. Riiklike linnaatlaste projekt Euroopas on just üks selline suhteliselt moodne, kuid ennast tõestanud viis linnade uurimiseks ja uuritu visualiseerimiseks. Kõige efektiivsem ja alast või selle iseärasustest sõltumatum uuringumeetod on InterSAVE. Sõltumatum just selles tähenduses, et seda saab kasutada kõikjal. Kuigi see ei ole ehk nii tugevasti Euroopas kanda kinnitanud kui linnaatlaste projekt, on tegu siiski uuendusliku lähenemisega linnaruumi uuringutes. Nii linnaatlaste projekt kui InterSAVE süsteem teenivad eelkõige keskkonna väärtuste selgitamise eesmärki laiemale üldsusele, kuna neis on oluline osa visualiseerimisel.

Tuleb tunnistada, et arvutustehnika ja interneti võimalusi ei ole nende näidete puhul veel ammendavalt rakendatud. See on ka üheks põhjuseks, miks käesolevas töös on esitatud ettepanekud digitööriista loomiseks.

5 Võru vanalinna inventeerimine

5.1 Töö alused

Võru vanalinna muinsuskaitseala inventeerimise tellijaks on Võru Linnavalitsus. Töö initsiatiiv tuli 2006. aastal Muinsuskaitseametilt, seoses vajadusega inventeerida kõik Eesti väikelinnade muinsuskaitsealad. Uuritav ala on Eesti Vabariigi valitsuse 16. veebruari 2006. aasta määrusega nr 47 kehtestatud Võru vanalinna muinsuskaitseala.¹²⁷ Uuringute ettevalmistavaks tööks on käesoleva magistritöö autori poolt Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakonnas 2008. aastal kaitstud bakalaureusetöö „Võru muinsuskaitseala linnaruumi analüüs ja inventeerimismetoodika.“

1976. aastal on koostatud Võru vanalinna muinsuskaitseala detailplaneering ja läbi viidud uurimistööd. Selles töös on põhjalikult kirjeldatud linnaehituse ajalugu, detailselt uuritud linnaruumi ja hinnatud hoonestuse väärtusi. Nimetatu ja selle 1982. aastal koostatud korrektuur on ainuke mahukam inventeerimine, mis linna kohta on tehtud. Lisaks on koostatud mitmeid ajaloolisi ja detailplaneeringumuudatustega seonduvaid uuringuid, kus on käsitletud leidnud ka muinsuskaitseala.

Välitööd teostati käesoleva töö autori poolt kahes järgus – 2010. ja 2011. aastal vastavalt bakalaureusetöös ette nähtud põhimõtetele, mida töö käigus kohandati. Ettevalmistava töö põhimõte oli vanalinna uurida printsiibil ala → krunt → hoone¹²⁸. Ala kujunemist laiemalt ja kruntide struktuure on analüüsitud bakalaureusetöös. Inventeerimise ülesandeks jäid väliuuringud, kus uuriti krunti ja sellel olevaid hooneid ning nende tänapäevast olukorda. Sellest lähtuvalt on inventeerimise põhiülesanne fikseerida muinsuskaitseala hetkeolukord.

Suuremaid muudatusi andmete kogumise juures oli väärtushinnangute määramine, mida bakalaureusetöö ette ei näinud. Tegemata on iga hoone kohta arhiiviuuringud, alles peale mida oleks algsete plaanide kohaselt pidanud antama vanuse ja muinsusväärtuslikud hinnangud. Sellega seoses on antud töös kasutatud inventeerimiskaartidelt eemaldatud arhiiviuuringute osa. Vajalikud andmed, nagu ehitus- ja projekti kinnitamise aasta saadi olemasolevatest muinsuskaitsealistest eritingimustest Muinsuskaitseameti arhiivis, 1982. aasta Võru vanalinna detailplaneerimisprojekti korrektuurist¹²⁹, ajalooliste plaanide võrdlemisel ja Ehitusregistri

¹²⁷ Võru vanalinn võeti riikliku kaitse alla 1973. aastal, 2006. aastal kehtestati muinsuskaitseala uus põhimäärus.

¹²⁸ Täpsem selgitus alapunktis 8.2. Andmete kogumise põhimõtted.

¹²⁹ Vanalinn. Detailplaneerimisprojekti korrektuur. Kd I. Seletuskiri. E.-J. Sedman, T. Skolimowski. Tallinn 1982, MKA P-5850; ERA, f. T-76, n. 1. s. 5864.

andmetest¹³⁰. Vajalikud oleksid täiendavad arhiiviuuringud hoonete vanuse määramiseks. Hoonete ehitusaega võib tõeselt võtta ainult objektidel, mille kohta on koostatud eritingimused, ülejäänud on suhteliselt provisoorsed. Inventeerimiskaartide ja nende andmete publitseerimisel on oluline jätta võimalus neid hiljem korrigeerida.

5.2 Andmete kogumise põhimõtted

5.2.1 Metoodika

Inventeerimise metoodika aluseks on järgmine linnaehituslike struktuuride liigitus. Linnaruum koosneb kolmest osast – krundid, tänavad ja väljakud. Parki võib käsitleda haljastatud väljakuna. Nende osade erinev kasutusviis tingib ka neile omased arhitektuursed, plaanstruktuurilised ja miljöölised eripärasused. Erinevate osade vaatlusel tuleb jälgida neile omaseid väärtusi, mida kannavad endas suuresti sellel paiknevad objektid:

- Krundid (pea- ja abihooned, haljastus, muud objektid)
- Tänavad (sõiduteed, kõnniteed, haljastus, muud objektid)
- Väljakud/pargid (liikumisteed, haljastus, dekoratiivsed detailid, muud objektid)

Inventeerimise ülesanne on fikseerida, uurida ja hinnata hooneid. Hinnangute andmiseks on oluline omada ülevaadet hoonete ajaloo kohta. Seetõttu on uuringutel lähtutud suuremast väiksemaks printsipibist – ala → krunt → hoone. Selliselt lähenedes on võimalik süstemaatiliselt luua ülevaatlik pilt kogu alast. Enne hoone vaatlust tuleb saada ülevaade selle ümber oleva krundi ajaloo kohta, et oleks võimalik seda võrrelda hoone ehitusajaloo ja muinsuskaitsealal on oluline vaadelda kõiki hooneid, mitte ainult väärtuslikke.

Inventeerimisel on kõigepealt uuritud krunte, mille kaudu on lähenetud seal paiknevale hoonestusele. Iga krundi kohta on koostatud inventeerimiskaart, kus on andmed nii krundi, kui sellel olevate ning olnud märkimist vääriivate hoonete ja ehitiste kohta, sealjuures vähemtähtsad on märgitud loetelus. Kaardil on neli alajaotust: päis, krundi üldandmed, väliuuringud, praegune olukord ning foto- ja koopiamaterjal. Koopiamaterjal on antud tabeli pealkirja jäetud arhiivis leiduvate ajalooliste koopiade tarvis. Inventeerimiskaartide andmed on kokku võetud koloreeritud tugiplaanidel, mis annavad ülevaate hoonete tehnilisest seisukorrast, umbkaudsest vanusest poole sajandi täpsusega, stiilist ja muinsusväärtustest.

¹³⁰ Ehitisregistri andmebaas: www.ehr.ee (vaadatud 15.11.2011).

5.2.2 Inventeerimiskaart

Inventeerimiskaart on alus uuringute tegemiseks. See on koostatud ettevalmistavate uuringute käigus ja sisaldab endas kogutavate andmete põhistruktuuri. Välja trükitud näidis krundi Friedrich Reinhold Kreutzwaldi tn 12 // 14 krundi kohta on lisatud käesolevale tööle lisa 1. Ülejäänud inventeerimisankeetid on esitatud magistr töö lisana töö lõpus laserplaadil.

Kaart on jaotatud kolme suuremasse andmetegrupi:

1. Krundi üldandmed;
2. väliuuringud, praegune olukord;
3. foto- ja koopiamaterjal.

Suuremad andmetegrupid on jaotatud alalõikudeks, kus käsitletakse kõigepealt krundi ja siis sellel asuvaid mainimisväärseid hooneid. Puukuure ja teisi sarnaseid hooneid pole mõtet kaardis käsitleda. Vajadusel on inventeerimiskaarti täiendatud, kuid selle mahtu ei ole vähendatud. Kui andmeid lahtri täitmiseks ei ole saadud on see tühjaks jäetud.

Blanketi päises on toodud käsitletava krundi aadress ja muinsuskaitseala riikliku registri number. Selle all sissejuhatav foto krundi põhihoone esifassaadist ja skeem maa-ameti kaardiserverist.

Krundi üldandmed. Krundi kohta käivas tabeliosas on toodud selle ametlikud andmed põhiliselt Maa-ameti kaardirakenduse kultuuriväärtuste osast ja krundi number läbi ajaloo. Viimase jaoks on koostatud digitaliseeritud plaanid Võru 1785, 1947 ja 2006 aasta krundipiiridest. Krundipiire võrdleva plaani leiab töö lõpust lisa 2. Vajadusel on lisatud märkuste lahter. Andmete taga olev lahter viitab kasutatud allikale, millede nimistu on andmetegrupi lõpus.

Märkimist väärivaid hooneid võib krundil olla mitu, seega peab täitma kõigi kohta eraldi tabeliosa. Põhimõtteliselt on hoone tabeli osa ülesehitus sarnane krunditabeliga, kuid andmed iseloomustavad kindlat hoonet krundil. Siin on ametlike andmetena kasutatud põhiliselt ehitusregistri andmeid. Võimalikult täpselt on püütud leida hoonete ehituse aega. Nagu juba eelpoolgi mainitud on andmed selleks leitud olemasolevatest muinsuskaitse eritingimustest Muinsuskaitseameti arhiivis, 1982. aastal koostatud Vanalinna detailplaneerimisprojekti korrektuurist ja autori käsutuses oleva plaanimaterjali võrdlemisel. Viimases tulbas on viide allikmaterjalidele.

Hoonete tabelitele järgneb kasutatud allikmaterjalide nimistu. Seal on märgitud kõik arhiivis leiduvad andmed, mitte ainult need, mida kasutatud on. Kui allikmaterjalide andmed on ilmselgelt väärad, on nende taha märgitud sulgudes küsimärk (?). Kui õigeid andmeid pole leitud on

sulgudes küsimärk jäetud koos valede andmetega lahtrisse. See võimaldab hiljem valed andmed ülesse leida.

Väliuuringud, praegune olukord. Välitööd on tehtud peale põhiliste krundi üldandmete tabelisse märkimist. Nii on võimalik krundist ja sellel asuvatest objektidest saada eelnev teave, neid on lihtsam leida, eristada ja kirjeldada. Väliuuringute tabelid on selgitav, saatev ja analüüsiv infokogum fotomaterjalile.

Krundi tabeli esimeses lahtris on kõik sellel olevad hooned ja ehitised nimetatud nende tänapäevaste nimetustega, nii kuidas inventeerijale parim tundub. Hoonete nimed kirjutatakse ükshaaval välja ning nende abil on võimalik kontrollida, kas need langevad kokku eelneva osaga. Haljastus, liikumisteed ja tarastus märgitakse lühidalt seda kirjeldades. Fotodelt ei tarvitse üldpilti ja konstruktsioonimaterjale alati mõista. Kindlasti tuleb märkida väliuuringute tegemise kuupäev.

Märkimist väärivate hoonete kohta on koostatud eraldi tabelid, mis on nimetatud vastavalt krundi tabeli lahtri „hoonete nimetused krundil“ lahtris loetletutele. Hoone otstarve näitab milleks seda hetkel kasutatakse (eramu, kortermaja, abi- või ühiskondlik hoone). Kui hoonel on mitu kasutusotstarvet on valdav püütud märkida esimesena.

Korruselisust märgitakse hoone kõrgeima osa järgi. Katusekorrust ei loeta korruseks, vaid kirjeldatakse sõnaga (1-korruseline katusekorrusega).

Arhitektuurne lühikirjeldus sisaldab põhiliselt andmeid, mida fotodelt raske lugeda (hoone elementide materjalid, varjatud väljaehitused, korstnate arv jne). Kui tarindi materjali või muud uuritavat väärtust ei suudetud visuaalselt tuvastada on selleks märgitud suure tõenäosusega esinev, ent tähistatud kirje lõpus oleva sulgudes küsimärgiga (?). Maapinna kaldest tulenevalt on hoonete harja ja räästa kõrgused antud soklijoonest ja mõõtmise kohast võetud sokli kõrgus liidetud sellele. Harja ja räästa kõrguseid eraldab kaldkriips. Kohati on võetud ka juurdeehituste kõrguseid, mis on eraldatud semikooloniga. Põhikehandi kõrgused on alati esimesed. Vajadusel on juurdeehituste kõrgustele lisatud sulgudes selgitus.

Säilinud dekooridetailidena käsitletakse hoone ehitusajale omaseid säilinud kujunduselemente. Hoone stiil on määratud valdavate stiielelementide kaudu. Hoonete siililine määratlus tuleks vajadusel korrigeerida peale linnas esinevate hoonetüüpide selgumist. Väikelinnade arhitektuur pole enamasti stiilipuhas, kuid ajastu stiilile vastavaid dekoorielemente on kasutatud rohkesti. Hoonete täpsete arhiiviuuringute puudumise tõttu on lisatud sellesse lahtrisse ka visuaalselt või ajalooliste plaanide järgi hinnatud põhikehandi ehitusajastu, mida saab täpse ehitusaja selgumisel korrigeerida.

Foto- ja koopiamaterjalid. Fotode all mõeldakse väliuuringute käigus tehtud kaartides kasutatud fotosid. Digitaalselt lisati ankeedikogule parema kvaliteediga fotomaterjal täies mahus. Ankeedis olevad fotod on väiksemamõõdulised ja ülevaatlikumad. Need on tähtsuse järjekorras grupeeritud hoonete kaupa. Võimalusel tuleks siia lahtrisse lisada ka digikoopiad ajaloolistest plaanidest või muust olulisest krundi või mõne sellel asuva hoone kohta.

5.2.3 Hinnangud

Igale hoonetele on omistatud 4 hinnangut – tehniline seisukord, vanus, stiil ja muinsusväärtus. Need on kokkuvõetud töö lõpus olevatel koloreeritud tugiplaanidel (Lisad 3–6).

- Tehniline seisukord (hea, rahuldav, halb, vare). See hinnang on antud välise vaatluse põhjal. Heas seisukorras hoonel on katus vettpidav, vihmaveesüsteem, avatäited ning välisviimistlus korras. Rahuldavas seisukorras hoonel võib olla mõni kattetarind kulunud või pikemat aega hooldamata. Defektne võib olla ka vihmaveesüsteem. Katus on siiski vettpidav ja elutegevus võimalik. Halvas seisundis on hoone, mille katus laseb läbi või on kohati sisse langenud, vihmaveesüsteem on puudulik või puudu ja/või seinaviimistlus on tugevalt kahjustunud või kulunud. Elutingimused on raskendatud ja hoone vajab remonti. Vare on hoone, mille katvad või kandvad konstruktsioonid on osaliselt või täielikult lagunened.

- Vanus. Hoonetele on võimalusel leitud täpne ehitusaasta. Vajalikud andmed on leitud olemasolevatest muinsuskaitsealistest eritingimustest muinsuskaitseameti arhiivis, 1982. aasta Võru vanalinna detailplaneerimisprojekti korrektuurist, autori käsutuses oleva plaanimaterjali võrdlemisel ja Ehitusregistri andmete hulgast. Iga hoone ehituseaeg on dateeritud vähemalt poole sajandi täpsusega. Samuti on väliuuringute käigus antud hoonetele ajastu millisena nende ilme visuaalsel vaatlusel paistab – tsariaegne (1784–1918), eestiaegne (1918–1944), nõukogudeaegne (1944–1991), kaasaegne (1991–2011).

- Stiil. Hoonetele on omistatud nende ehitusaja, arhitektuuri ja dekoorielementide järgi stiil. Väikelinnades on vähe stiilipuhtaid hooneid, kuid ehitusmeistrid on enamasti kasutanud omas ajas kaasaegseid dekooridetaile. Seetõttu on võimalik ka hoonete stiililine liigitus. Stiil ei tarvitse olla ehitusaegne, kuna suurem renoveerimine võib hoone ilmet oluliselt muuta. Stiil on määratud hetkeolukorra järgi. Hoonete stiililine liigitus on järgmine: varaklassitsistlikud, klassitsistlikud, historitsistlikud, juugendlikud, traditsionalistlikud, funktsionalistlikud, stalinistlikud, ratsionalistlikud, traditsioone järgivad moodsad ja moodsad hooned. Hoonete stiililine määratlus tuleks muuta peale linnas esinevate hoonetüüpide väljaselgumist. Stiil on määratud vaid linna hoonetüüpide väljaselgitamise hõlbustamiseks ja nende gruppidesse jagamiseks.

- Muinsusväärtuse kujunemisel omavad rõhku eelnevatest hinnangutest vanus ja stiil, kuid samamoodi hoone tunnetuslik miljööline sobivus väljakujunenud ajaloolisse linnaruumi. Väärtushinnangud on väga väärtuslik, väärtuslik, struktuuri eirav ja vähese väärtusega hoone.

Kuna inventeerimisankeedid anti peale tööde lõppu kohaliku omavalitsuse kasutusse on hinnangule lisatud liide „muinsus“, et seda ekslikult rahaliseks hinnanguks ei peetaks. Viimane on tegelikult on tänapäeva ühiskonnas kõige laiemalt levinud väärtushinnang. Ehki autor säärase nimetusega väga rahul pole tundub see hetkel kõige paremini hinnangut kirjeldavat.

5.3 Järeldused Võru muinsuskaitsealal teostatud tööst

Vanalinna muinsuskaitseala ülevaatus on oma loomult eriline töö. Sääraseid töid on kaasajal Eestis tehtud vähem kui arvata võib. Ükski ehitusele või planeeringule eelnev inventeerimine pole nõnda erapooletu, kui vanalinna hetkeolukorda fikseeriv töö. Magistritöö alguses definitsioone selgitavas peatükis on inventeerimine liigitatud kirjeldustasandiks, mille tulemusel tekivad kataloogid ning uuritavad objektid on võimalik lahterdada vastavalt uuriva institutsiooni spetsiifikale, samas jälgides selle tsentraalseid nõudeid. Uuriv institutsioon on antud juhul riik ja tema täide saatvaks organiks Muinsuskaitseamet koos kohaliku omavalitsusega. Tuleb tunnistada, et sellist tsentraalset uurimissüsteemi Eestis kahjuks pole. Mõistetavalt ei ole võimalik kehtestada tsentraalset uurimissüsteemi arhitektide ja projekteerijate poolt korraldatavate detailplaneeringute ettevalmistavate uuringute tarbeks. Sellised uuringud on liigselt seotud lõpptulemusega, ehk siis ala ülesse ehitamisega, mitte selle vaatluse või jälgimisega. Seetõttu on muinsuskaitse ettevõtmine inventeerida kõik Eesti väikelinnad igati vajalik töö. Sama oleks vajalik kõigi muinsuskaitsealade kohta ühtse uurimis- ning inventeerimismetoodika koostamine ning selle talletamise süsteemi väljatöötamine, mis on seatud käesoleva magistritöö üheks põhieesmärgiks.

Teostatud inventeerimise käigus Võrus tehti kolmest uuringute faasist üks – väliuuringud. Koostati 256 inventeerimiskaarti krundi kohta, millel asus 447 hoonet. Neist oli juba varem mälestiseks tunnistatud 9 hoonet. Muinsuskaitsealalised väärtushinnangud omistati 82 väga väärtuslikule, 175 väärtuslikule, 23 struktuuri eiravale ja 20 vähese väärtusega hoonele. Kaartides ei kajastatud 138 muinsuskaitseala seisukohalt mitteolulist hoonet. Nagu käesoleva magistritöö eelpoolsetest peatükkidest järeldub, ei ole ühegi väärtusliku ala uurimine ühekordne, lõplik töö. Kindlasti oleks ka Võrus tarvis tulevikus teostada põhjalikumad arhiiviuuringud üksikute hoonete kohta ja lõppkokkuvõtteks linnaruumi üldanalüüs. Käesolevas töös määrati hoonetele stiilid, ent see pole ainuke hoonete tüüpideks jagamise võimalus. Võru muinsuskaitsealal on mitmeid väga väärtuslikke hooneid, mille mälestiseks tunnistamist tuleks kaaluda.

Edaspidi oleks tarvis tegelda andmete täiendamise ja kontrollimisega. Paber kandjate parandamine on suhteliselt suur töö, mille põhjalikum teostamine nõuab ettevalmistust ja kindlasti ka majanduslikke ressursse. Arvutustehnika kiire areng on avanud palju uusi võimalusi. Inventeerimistöde käigus jõudis mõttekäik ikka ja jälle probleemistikule – mis kogutud andmetest edasi saab, kuidas neid võimalikult hõlbus nii kasutada, kui ka parandada oleks. Mõttekäigu tulem oli digitööriist, mille ülesehitus ja kasutamise võimalused on esitatud järgnevas peatükis.

6 Digitööriist

6.1 Põhimõte

Muinsuskaitseala põhieesmärk on vanalinnas oleva pärandi hoidmine. Muinsuskaitseamet on riiklik asutus, mis peab seda kaitset korraldama. Meetmeid on mitmeid – järelevalve, tegevusekitsendused, keelud jne. Kõik see tugineb lõppkokkuvõttes ajaloolisele alusele. Peab ju järelevalvaja mõistma, mida ta valvab. Iga tegevuskitsendust ja keeldu tuleb põhjendada. Mida ebakindlam on põhjendus, seda kahtlasem on ka selle reaalne elluviimisvõimalus. Digitööriista eesmärk ongi kontrollida ja parandada alusandmeid ning lihtsustada muinsuskaitseameti ja linnakodaniku vahelist suhtlust.

Üks esimesi muinsuskaitse ülesandeid Eestis oli koostada mälestiste register, mis oli ühtlasi ka selle riikliku institutsiooni eneseteadvustamise aeg. Registri alusel hakkasid toimuma mälestiste lisauuringud ning kaitse korraldamine. Registri täiendamine on selle loomisest saadik olnud järjepidev protsess. Muinsuskaitseameti arhiiv on selle mälu, see talletab kõike – registriloendit, ametlikke uuringuid, nendest lähtuvaid otsuseid jne.

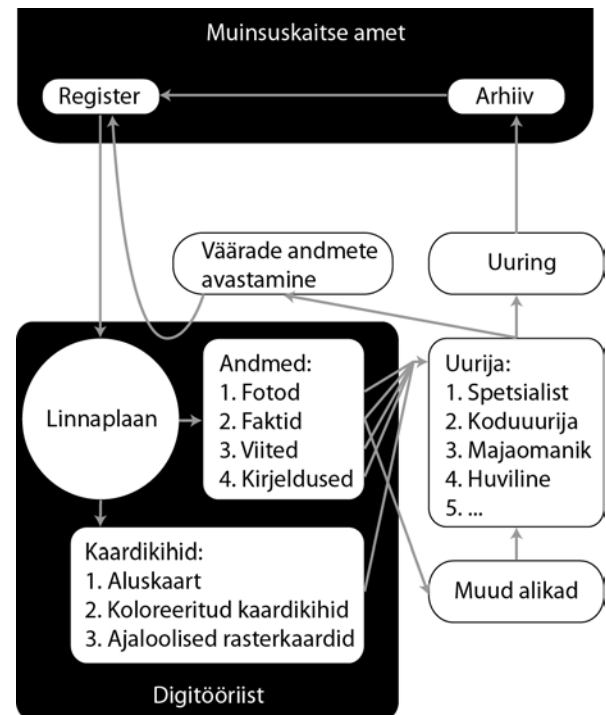
Kaasajal on kogu kultuurimälestiste riikliku registri loend digitaalsel kujul internetis olemas. See äärmiselt mahukas andmepank, kõigi kaitse all olevate mälestiste kirjelduste ja kaasneva ametliku dokumentatsiooniga on kättesaadavaks tehtud igale internetiasutajale.¹³¹ Säärane esitlus on tunduvalt tõstnud ühiskonna teadlikkust mälestistest, aga samas on suur infohulk tekitanud ka palju segadust. Iga väiksemgi viga registris on loetav kõigile, mis varem jäi väiksemasse uurijateringi. Negatiivne on kindlasti vigadest tulenevalt ameti maine langus, ent positiivseks võib pidada seda, et on lootus vead ülesse leida. Ametil on vaja järjepidavust ja hoolt neid vigu parandada. Kultuurimälestiste digitaalne register on suhteliselt värske nähtus ja kõik kasutajad peavad sellega arvestama. Meile kõigile on kasulik registrit parandada ja täiendada. Kui siiaaani oli ainuke võimalus säärasele andmebaasile ligi pääseda külastades arhiivi, siis nüüd on võimalik seda teha hõlpsasti nii kodus kui ka kontoris.

Iga uuring ja selle tulemus valgustab lugejat oma vaatenurga alt. Uurija loob endale sellega uuritavast mingisuguse pildi ja saab sellest lähtuvalt ka tulemuse. Uuringud ongi need, mis tekitavad huvi vana suhtes – uuringute väljund, kuid samas ka koostamine. Uurija ei tarvitse alati olla oma ala spetsialist vaid võib olla ka kodu uurija, majaomanik või lihtsalt huviline, kelle

¹³¹ Hetkel on kultuurimälestiste registris 27854 mälestist (Allikas: <http://register.muinas.ee/?menuID=statistic> (vaadatud 15.11.2011)

uurimused on tihti pigem meelelahutuslikku laadi. Meelelahutus ei tähenda kindlasti siinkohal pealiskaudsust või uuringu mõttetust. See on näiteks linnaelaniku viis vabaneda igapäevarutiinist või püüd teada teistest rohkem. Säärased väikesed uuringud ongi üks viis kuidas kaasata linnakodanikku pärandi kaitsesse. Hoolimise aluseks on huvi ja sellele järgneb teadlikkus. Kaasaegsete tehniliste võimalustega saab toetada sellist tegevust. Kas muinsuskaitseameti digiregister ja ka arhiiv iseenesest polegi säärased lihtsad visualiseerimise vahendid? Lihtsad uurijale, mitte nende haldajale.

Muinsuskaitse ameti ja iga uurija vaheline selge infovahetus on määrav faktor ameti tõhusal töö. Selge on see, et kõigile küsimustele ei ole vastuseid, aga mida rohkem neid on, seda usaldusväärsem on ka vastastikune suhe. Antud töös kirjeldatud digitööriist on mõeldud visualiseerimaks Võru vanalinna kui mälestist, mis on arvel kultuurimälestiste riiklikus registris. See ei tohiks olla iseseisev andmepank vaid kasutama andmeid muinsuskaitseameti veebipõhisest registrist. Ei ole mõtet moodustada kahte eraldi seisvat andmepanka vaid pigem täiendada ühte. Andmed peaksid olema kasutatavad ka ilma internetiühenduseta. See tähendab, et need on salvestatud kasutaja

22. Digitööriista skemaatiline selgitus.

arvutisse ja internetiühenduse olemasolul saab neid uuendada. Peale visualiseerimise on tööriista üks põhiülesandeid registri andmete kontroll selle kasutajate poolt. Tööriist on varustatud kasutajasõbraliku, lihtsa tagasisidesüsteemiga. Igasuguse inventeerimise infoühikute rohkus ja alusandmete usaldusväärsus on painanud uurijaid läbi ajaloo. Ehk õnnestub seda digitööriista näol leevendada.

Linna- ja muu maastiku inventeerimise üks suuri trumpe teiste inventuuride ees on see, et alast on plaanide alusel võimalik saada tunduvalt loogilisem ülevaade kui ükskõik millisest nimistust. Seega on tööriist ülesse ehitatud vanalinna plaanile, kust uurijal on hõlbus leida tema jaoks vajalik hoone või hooned ja selle kaudu nende kohta käivad põhiaandmed – fotod, faktid ja kirjeldused. Täiendavate uuringute jaoks on olemas ka edasi juhtivad viited. Linna ajaloo käsitlemiseks on võimalus kasutada ajaloolisi kaarte, mida on võimalik võrrelda tänapäevase olukorraga.

Erinevatel kaardikihtidel on toodud koloreeritud plaanid mitmete hinnangutega, mille kaudu on võimalik teha esmaseid, kiireid järeldusi. Digitööriist peaks oma ülesehituselt olema võimalikult lihtne ja loogiline. See ei ole mõeldud sügavate uuringute tegemiseks, ent loob hea aluse nende tegemiseks. Ehk aitab see muinsuskaitsetel teha oma tööd veel paremini ja ehk aitab see paremini mõista ka tavakodanikul kultuuriväärtuste olemust.

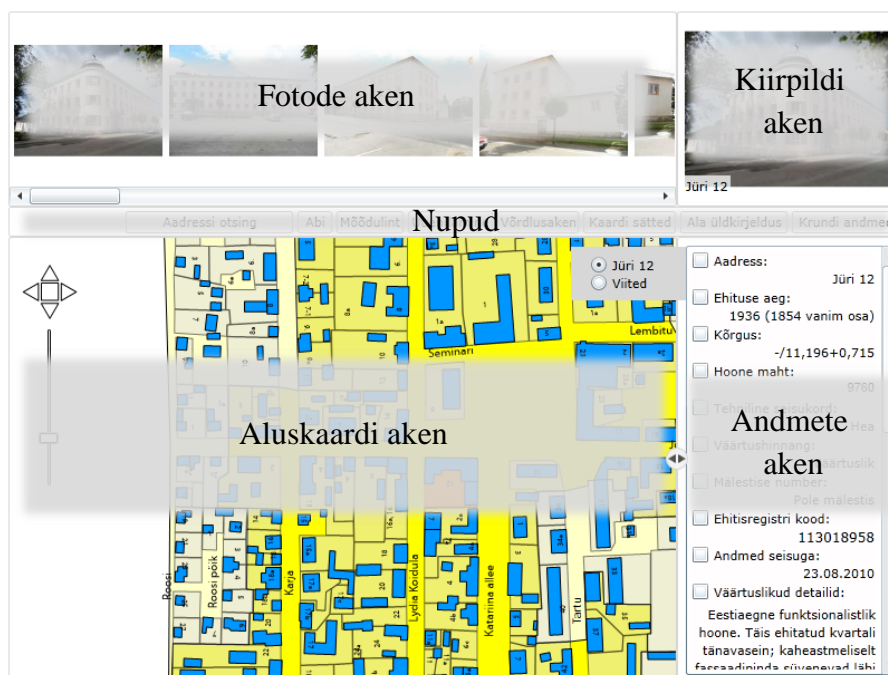
The screenshot displays a digital heritage tool interface. At the top, there is a gallery of six photographs showing different views of a large, multi-story building. Below the gallery is a navigation bar with buttons: 'Aadressi otsing', 'Abi', 'Mõõdulint', 'Uuendamine', 'Võrdlusaken', and 'Kaardi sätted'. To the left of the main map area is a compass and a vertical scale bar. The main map area shows a street grid with buildings colored in yellow and blue. A specific building at 'Jüri 12' is highlighted in orange. To the right of the map is a sidebar with a list of properties and their values:

- Aadress: Jüri 12
- Ehituse aeg: 1936 (1854 vanim osa)
- Kõrgus: -/11,196+0,715
- Hoone maht: 9760
- Tehniline seisukord: Hea
- Väärtushinnang: Väärtuslik
- Mälestise number: Pole mälestis
- Ehitisregistri kood: 113018958
- Andmed seisuga: 23.08.2010
- Väärtuslikud detailid: Eestiaegne funktsionalistlik hoone. Täis ehitatud kvartali tänavasein; kaheastmeliselt faasadininda süvenevad lähi

23. Digitööriista põhivaade.

6.2 Ülesehitus

Liides¹³² koosneb neljast põhisektsioonist – aluskaardist, andmete, fotode ja kiirpildi aknast. Kõik need sektsioonid peaksid olema ühendatud ühe ühise nimetajaga, milleks on hoone aadress. Kui hoonel aadress puudub või on tegu kõrvalhoonega saab sellele lisada sulgudes märkuse. Sektsioonidest eraldi on kaheksa nuppu – Aadressi otsing, abiinfo, mõõdulint, võrdlusaken, kaardi sätted, ala üldkirjeldus ja krundi andmed. Visuaalselt domineerib aluskaart, mis on kogu struktuuri alus. Aknad võiks olla minimeeritavad, et oleks võimalik hoida linnaplaan avatuna võimalikult laialt. Alati pole uurijal vaja kõiki andmeid. Näiteks kui kasutajal on vaja ainult kirjalikke andmeid, on otstarbekas fotode aken minimeerida. Tööriista ülddisain peaks on võimalikult tagasihoidlik juhtides põhitähelepanu visualiseeritavatele andmetele. Põhisektsioonide paigutus on tehtud nii, et see töötaks võimalikult paljudes internetiühendusega seadmetes – lauaarvutid, sülearvutid, tahvelarvutid, pihuarvutid, telefonid jne.

24. Digitööriista põhisektsioonid.

¹³² Liides – kahe seadme, programmi või seadme ja inimese vaheline vahelüli, mis hõlbustab nende koostööd.

Aluskaardi põhiülesanne on hõlbustada uuritava hoone leidmist ja selekteerimist. Linnaplaan peab olema disainitud vektorgraafikas. Kaasaegne internetirakenduste ehitamise tarkvara on piisavalt arenenud, et toetada kahemõõtmeliste vektorplaanide visualiseerimist võrgus. Uurida võiks ka kolmemõõtmeliste plaanide esitlemise võimalust. Kuigi viimane teeb kogu töö mahukamaks on võimalus plaanidel ka kõrgusmõõtu visuaalselt jälgida iga uurija jaoks suur lisaväärtus. Antud kirjeldus käsitleb siiski kahemõõtmelisi plaane. Oluline on, et plaani oleks võimalik koostada ja parandada üldlevinud joonestustarkvaraga. Samuti oleks tarvilik visualiseerida vanemaid skaneeritud linnaplaane rasterpildina eraldi kihtidel.

Kaardi põhielemendid on hooned, mis on iseseisvad rastriga täidetud kinnise kontuurjoonega objektid. Need, millele on omistatud aadress ja sellega seotud teiste põhisektsioonidega peavad olema silmaga eristatavad aadressita objektidest. Kui aadressiga objektile liikuda osutamisseadme kursoriga peab see näitama hoone kiirpilti, samas ka esile tõstma kõrvalolevatest. Kui sellel hoonel klikkida vasakut hiireklahvi jääb selle krunt esile tõstetuks ka peale seda kui kursoriga lahkuda. Alles peale vasaku hiireklahvi vajutust kuvatakse ka teistes põhisektsioonides hoone andmed ja fotod.

25. Hoone selekteerimine kaardil.

Lisaks hoonetele on plaanile märgitud kinnise kontuurjoonega ja poolläbipaistva rasteriga krundid, muinsuskaitseala ja selle kaitsevöönd. Need ei ole aktiivsed objektid vaid illustreeriv graafika. Muinsuskaitseala ja selle kaitsevöönd on hea tava kohaselt täidetud värvilise rastriga.

Aluskaardi väga oluline osa on sellel navigeerimisvõimalus – suurendamine, vähendamine ja neljas suunas liigutamine. Seda peab saama teha nii graafiliste nuppude, kui ka osutamisseadmete vastavate liigutustega. Üldlevinud moodus on suurendamine ning vähendamine hiire rullikuga ja liigutamine haarates plaani passiivsest pinnast hiire põhinuppu all hoides seda lohistades soovitud suunas. Graafilised navigeerimisnupud on tark alati iga interaktiivse plaani juurde lisada. Eiti oluline element on suurendamise ja vähendamise liugur. Graafilise navigeerimissüsteemiga peaks seotud olema ka maastaabi joon, mis näitab graafiliselt vastavalt suurendustasemele ka 1, 10 või 100 meetri pikkust joont plaanil. Kindlasti oleks tarvis näidata ka põhja-lõuna suund.

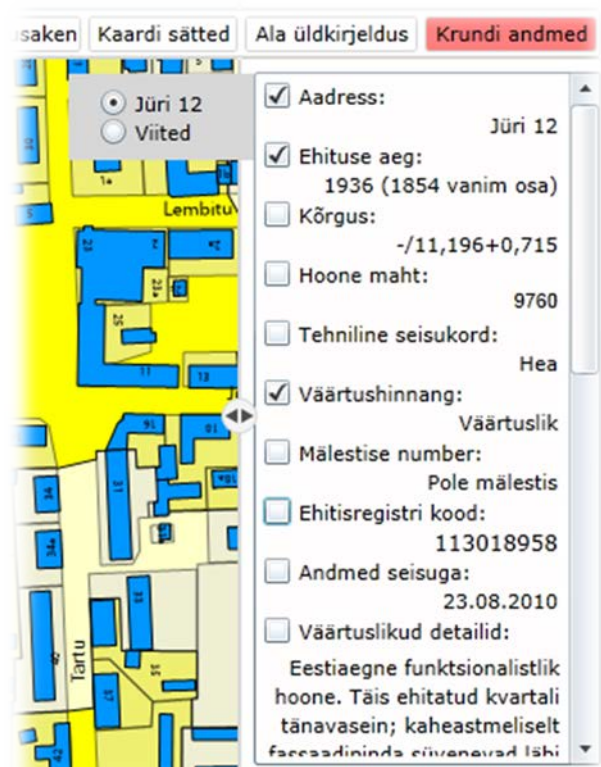

26. Navigeerimissüsteem.

Andmete akna eesmärk on anda kirjeldav ja faktiline ülevaade nii linnast kui ka selles olevatest objektidest ning suunata huviline edasi uuringu süvendamiseks viidete näol. Väga oluline on, et andmeid ei oleks liiga palju, kuna kogenumatum uurija võib nendesse ära eksida. Kui andmeid on liiga vähe kaob samamoodi kasutaja huvi. Andmete aken koosneb neljast erinevast andmetekogust – krundi põhiandmed, kaardi sätted ning võrdlusaken. Neist ainult üks on korraga nähtav. Krundi põhiandmete aknas on hoonete kaupa välja toodud tähtsamad ja lõppu lisatud ka viidete aken.

Andmed on paigutatud selleks ette nähtud lahtritesse olenemata teksti pikkusest. Iga lahtri ees on selle selekteerimise märkmeruut (*check box*). Selekteeritud andmed kuvatakse võrdlusaknas ja vajutades tagasiside nuppu akna allnurgas on võimalus saata moderaatorile kommentaar valitud andmete kohta. Kõik uuringuteks mõeldud andmed peavad olema varustatud sellise selekteerimise võimalusega. Samuti peaks see aken olema laiendatav, kuna selles kuvatav info võib olla suhteliselt mahukas. Liiga kitsas aknas andmete jälgimine võib olla ebameeldiv.

Andmete akna **krundi andmete** sektsioon. Tööriist ei kajasta kõiki muinsuskaitseameti registris olevaid andmeid, vaid ainult põhilisi. Viidete osas on iga hoone juures link registri vastavale lehele, mida internetiühenduse olemasolul võib igaüks ise külastada. Põhiandmed on aadress, ehituse aeg, kõrgus, kubatuur, tehniline seisukord, väärtushinnang, mälestise ja ehitisregistri number, andmete viimase uuendamise kuupäev ning hoone lühikirjeldus. Viimane võib olla pikem jutt, mis kirjeldab hoone põhiväärtusi ja detaile. Vähemväärtuslike hoonete puhul võib see jääda tühjaks. Kõik krundil olevad märkimisväärsed objektid on võimalik kajastada eraldi andmeteaknaga. Hoonete andmete mõõdukas

27. Andmete akna krundi andmete sektsioon.

hulk tagab parema ülevaate muinsuskaitsealast kui tervikust ja ei peleta ka vähementusiastlikku uurijat või lihtsalt huvilist eemale. Kuna tööriist hõlmab kogu linna ala on vaadeldavad ka uuemad hetkel väiksema väärtusega hooned. Digitööriista üks põhilisi eesmärke ongi luua usaldusväärne põhiandmete kogum, millega Muinsuskaitseamet hiljem opereerida saab.

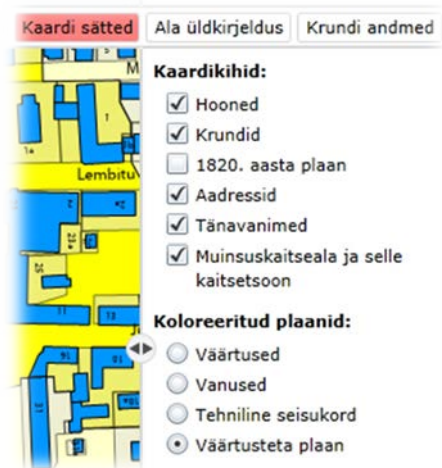
Krundil olevatest hoonetest eraldiseisev aken on viidete jaoks, kus on loetletud kõikvõimalikud hoone kohta käivad allikad. Tähtsamad on muinsuskaitseameti digiregistri ja ehitisregistri hoone kohta käiv otselink. Peale otselinkide võib seal olla viiteid arhiiviallikatele, bibliograafialet jne. Erinevatele hoonetele on tehtud erinevaid uuringuid. Väärtuslikel hoonetel on oluline, et oleksid tehtud muinsuskaitseeritingimused, mille olemasolust saab tööriistas hõlpsasti ülevaate.

Andmete akna **Ala üldkirjelduse** sektsioonis on lähemalt kirjeldatud linna ajalugu, selle ehituslike struktuure ja nende arengut. Samuti on loetletud üldisemalt visualiseeritava ala kohta käivad internetilingid ning viited olemasolevale bibliograafialet ja arhiivitoimikutele.

Andmete akna **Kaardi sätete** sektsioon on mõeldud linnaplaani juhtimiseks. Sellest aknast on võimalik sisse ja välja lülitada erinevaid ette antud kaardikihte. Käesolevas näites on toodud viis erinevat kaardikihti – hooned, krundid, aadressid, tänavanimed ning muinsuskaitseala ja selle kaitsetsoon. Samuti saab vahetada hoonete eelnevalt sisestatud rastrivärvi kombinatsioone, moodustades seeläbi muinsuskaitsepraktikas palju kasutatud ja ennast positiivselt tõestanud koloreeritud väärtushinnangute plaane. Digitööriista maketis on kolm erinevat väärtushinnangute kategooriat – vanus, tehniline seisukord ja muinsuskaitsealine väärtus. Iga kategooria kohta peab olema eraldi värvikombinatsioonidega plaan. Lisaks on võimalus

28. Andmete akna ala üldkirjelduse sektsioon.

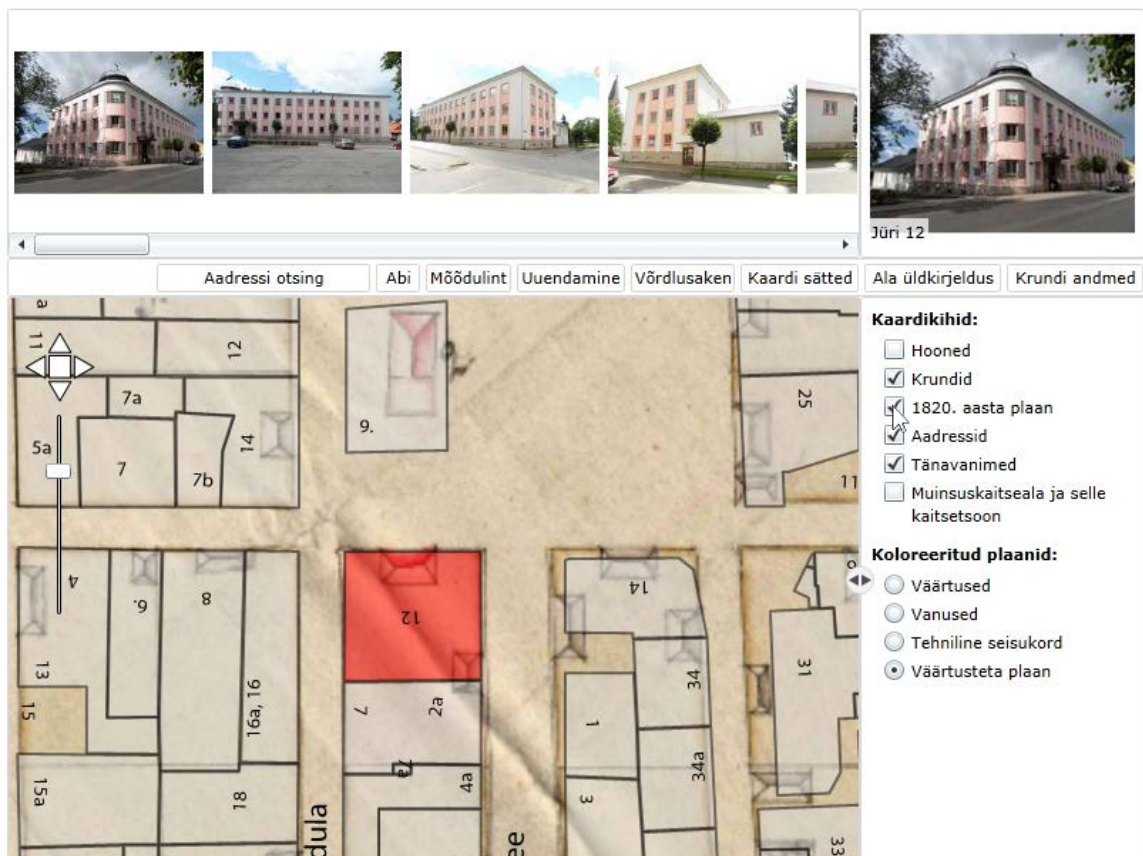
29. Andmete akna kaardi sätete sektsioon.

vajadusel kaart tagasi lülitada väärtushinnanguteta plaanile. Valides väärtushinnangutega plaani, avaneb kaardiakna all vasakus nurgas värve seletav märkuste lahter. Tingmärkide või värvide seletus peab olema erinev kõigi koloreeritud plaanide juures ja peab olema võimalus neid pikemalt lahti kirjutada. See võiks olla lahendatud tingmärgil klikkides avaneva selgitusakna kaudu, mis kuvab vajadusel pikema jutu.

30. Koloreeritud plaanid.

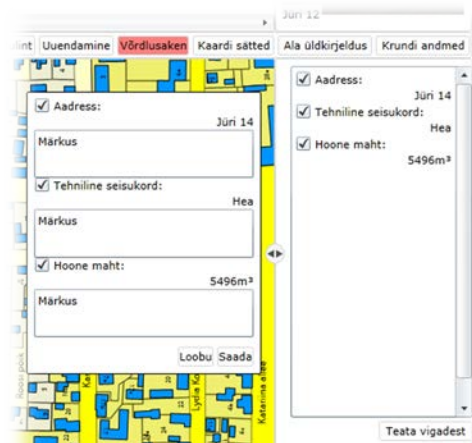
Kaardi sätete aknas on väga oluline jätta võimalus sisse ja välja lülitada ka lisatud skaneeritud vanemaid ajaloolisi rasterplaane. Antud juhul on lisatud vaid üks rasterplaan 1820. aastast, ent neid võib olla rohkem ja erinevatest ajastustest. Huvilise jaoks on need usaldusväärsemad kui vektorgraafikas joonistatud plaanid. Vanad plaanid peavad olema viidud maastaapi kaasaegsega, mis Võru näite puhul on täiesti võimalik. Kui uus ja vana plaan on erinevatel kihtidel ja nii ühte kui teist saab peita ning nähtavale tuua annab see uurijale väga palju mängimisuurusi. Vanade plaanide paremaks visualiseerimiseks oleks vaja võimalust peita või poolläbipaistvaks teha ka kaasaegsel vektorplaanil olev raster, jättes jooned nähtavaks.

31. Digitoorist sisse lülitatud ajaloolise plaaniga.

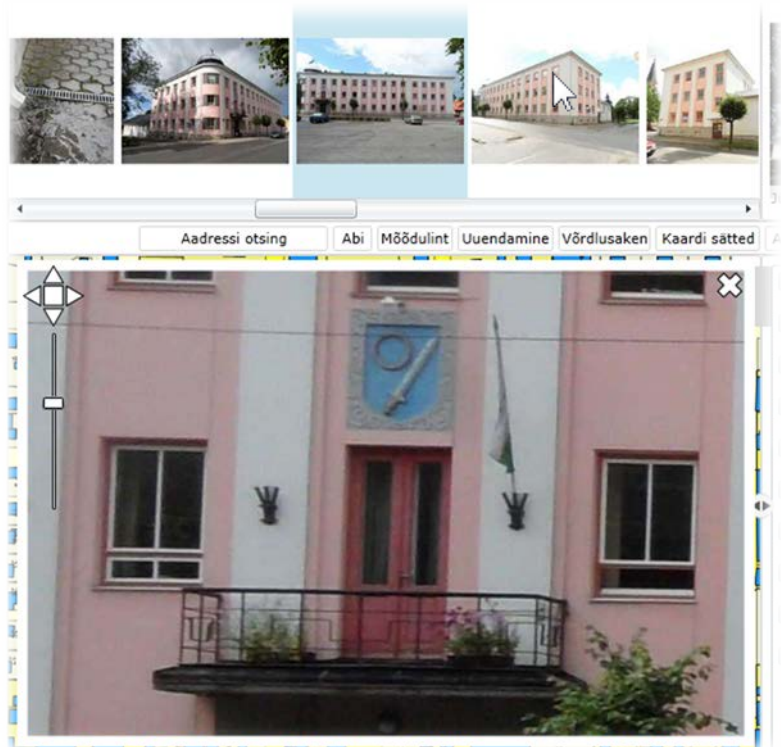
Andmete akna **Võrdlusakna** sektsiooni põhiülesanne on kasutaja poolt valitud võrreldavate andmete selge loetelus esitus. Siin on toodud kõik kasutaja poolt märgitud andmed – aadressid, tekst, aastaarvud, fotod, viited jne.

Sektsiooni all paremas nurgas on tagasiside nupp, mille kaudu saadetakse tööriista moderaatorile teade kõigi linnukesega märgitud andmete kohta. Sellel vajutades avaneb aken, milles on toodud loeteluna kõik selekteeritud andmed sarnaselt andmete võrdlusaknale, kuid on lisatud kasutaja poolse märkuse sisestamise lahter. Ka tagasiside aknas peaks olema võimalus ebavajalikke andmeid loetelust eemaldada. Moderaatorile saadetatavad andmed ei tohiks olla anonüümsed vaid peaksid olema seotud märkuste tegija isikuga. Moderaator saab kirja kus on toodud hoone aadress ja parandatavate andmete viide, mille järgi on hõlbus need ülesse leida. Märkus võib olla nii plaani, andmete, fotode, viidete kui ka linna üldkirjelduse kohta. See peaks sisaldama märkust ja selle põhjendust. Alati ei pea tegemist olema veaga vaid võib olla tegemist ka soovitusel või kahtlusega.

32. Andmete akna kaardi võrdlusakna sektsioon sisse lülitatud tagasisidevormiga.

Fotode aken on mõeldud fotomaterjali kuvamiseks. Fotod peaksid olema järjestatud vastavalt vanusele ja võimalusel olema grupeeritud fotode lisamise kuupäevade järgi. Nõnda on võimalik lisada hõlpsasti ka hiljem tehtud fotofikšas. Fotodele peaks saama vajadusel lisada kommentaari. Seda just ajalooliste fotode ja fotokoopiate tarvis, mis on samuti võimalik andmepaasi lisada. Ka fotodel peaks olema vastav

33. Fotode aken valitud pildiga. Avanenud aken on suurendatud vaatamaks hoone detaili lähemalt.

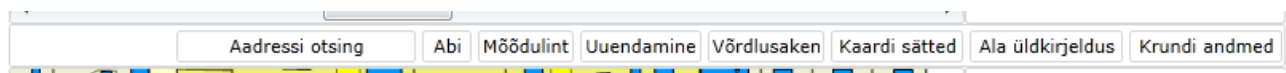
selekteerimise nupp, et neid saaks võrrelda ja vigadest teatada. Olema peab ka võimalus fotosid suuremana või lähemalt vaadata.

Kiirpildi aken kuvab kursoriga hoone peal olles selle tänavafassaadi foto ja aadressi. Nõnda ilma hiirenuppu vajutamata on hõlpsam visuaalselt leida otsitav hoone. Samas kursoriga mööda tänavaf fronti liikudes saab sellest hea ülevaate. Plaanil on hoonetele antud ainult numbrid, mis on suunatud tänava poole ja seetõttu on hea kui need on ka täispikalt välja kirjutatud.

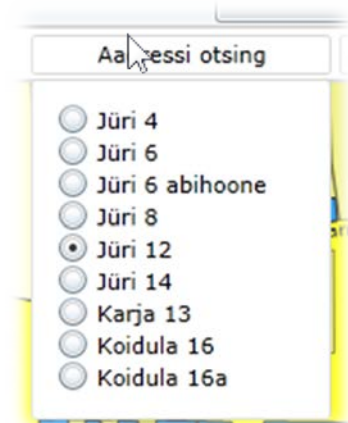
34. Kiirpildiaken.

Nupud. Lisaks liidese põhisektsioone avavatele nuppudele on selles ka neli abistavat nuppu:

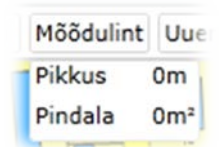
35. Nuppude sektsioon.

1. **Aadressi otsing** on mõeldud hoonete leidmiseks aadressi järgi. Hiireklikk sellel nupul toob esile hüpikmenüüna kõigi andmetega hoonete aadresside nimekirja. Sellise nimekirja hõlbustamiseks võiks aadressid olla siiski lahterdatud tänavate kaupa. Sel juhul kuvaks hüpikmenüü tänavanimede loetelu. Tänavanimel klikkides avaneb samasugune hüpikmenüü tänaval olevate aadressidega. Aadressil klikkides tsentreeritakse plaanil hoone ja kuvatakse kõigis põhisektsioonides selle andmed. Selline hüpikmenüüde otsing oleks otstarbekam, kuna näitaks ülevaatlikult kõiki tänaval olevaid aadresse. Võimalik lahendus oleks ka klaviatuuri abil aadressi sisestus. Selle puudus on just ebapiisav ülevaade tänava andmetega aadressidest. Kuna tööle lisatud maketil pole aadresse kuigi palju on see lahendatud lihtsa aadresside loeteluna.

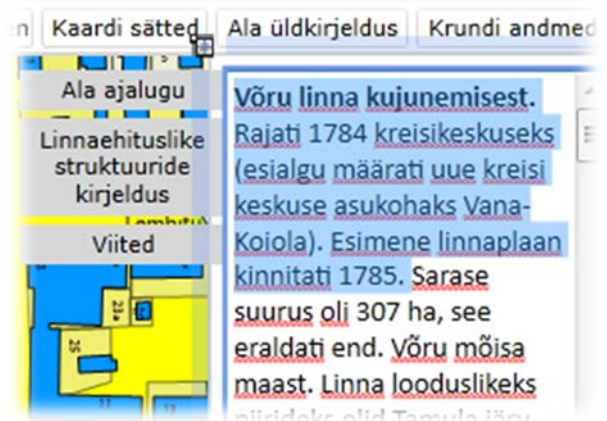
36. Aadressi otsing.

2. **Uuendamise nupp** on mõeldud kasutaja arvutis olevate andmete uuendamiseks Muinsuskaitseameti digiregistrist. Eraldi peaks olema uuendamise võimalus andmetele ja fotodele. Fotode maht on kordades suurem kui kirjalikel andmetel ja seetõttu tahab fotode allalaadimine tunduvalt pikemat aega. Siinkohal võiks kaaluda ka ainult puuduva allalaadimist. See tähendab seda, et tuleb luua süsteem, mis laeb vaid viimase uuendamise kuupäeva järgselt lisatud andmed. Tööriista veebipõhisel kasutamisel seda nuppu vaja pole.
3. **Mõõdulint** on tööriist, millega saab digitaalselt plaanilt mõõta sellel olevaid kaugusi ja pindala. Sellel võiks olla vähemalt algne haaramisesüsteem (*snap*) nagu seda on kõigil enamlevinud joonestusprogrammidel. Iga plaanil olevat joont peaks saama haarata selle otsast, kujundi nurgast kuid ka juhuslikust kohast plaanil (näiteks tänavapikkuste mõõtmiseks).
4. **Abiinfo** peaks avama akna, kus on kirjeldatud digitööriista ülesehitust ja selgitama kasutamist. Abiinfo tuleb koostada võimalikult lihtsalt, arvestades, et seda võivad lugeda ka täiesti arvutivõõrad inimesed. Tuleks vältida igasuguseid arvuti maailmas laialt levinud ja kõigile teada olevaid väljendeid ning lühendeid, kasutades neid ainult juhul kui on sealsamas lihtsalt lahti seletatud.

37. Mõõtmise aken.

Andmete parandamise tööriist on põhimõtteliselt eelpool kirjeldatud tööriist, kuid selles saab kõiki algandmeid muuta – tekst, fotod, nii vektor- kui ka rasterkaardid ja nende kihid. Lisaks saab põhisektsioonide andmeid ühendada aadressiga. Kindlasti peaks olema võimalus lisada ja vähendada kõiki kuvatavaid andmeid ehk nende jaoks mõeldud selekteeritavaid konteinereid. Talletama peaks ka muudatuste tegemise ajalugu. Erinevalt tavatööriistast, peaks selle kasutamine olema range kontrolli all, kuna Muinsuskaitseameti digiregistri andmed käsitletava ala kohta on selle kaudu muudetavad. Nende andmete muutmise võimalus on ainult selleks koolitatud ja volitatud isikutel ehk digitööriista moderaatoritel. See parandamise tööriist peaks võimaldama kasutada digitööriista ka teiste vanalinnade või muude alade andmete visualiseerimisel ja nende algandmete järjepideva parandamise hõlbustamisel.

38. Visioon kuidas parandamise tööriist toimida võiks.

Kokkuvõte

Magistritöös on antud ülevaade kultuuripärandi talletamise viisidest läbi ajaloo. Töö raames on teostatud Võru vanalinna muinsuskaitseala hoonestuse inventeerimine, koostatud seda visualiseerivad linnaplaanid ja esitatud kogutud andmete säilitamiseks ja kasutamiseks digitööriista makett. Lisaks andmete kogumisele ja nende analüüsile, teenib töö eesmärki täiustada Muinsuskaitseameti kultuurimälestiste registrit vanalinnu puudutava informatsiooni osas. Uurimistöökäigus kinnistus mõte, et kultuuripärandi kaitsele aitab kaasa mitte ainult selle dokumenteerimine, vaid ka talletatu visualiseerimine, mis mõjutab ühiskonda laiemalt.

Inventeerimine kui mõiste, mida me tänapäeval teame on tekkinud seoses riikliku vajadusega moodustada andmebaasid või registrid tema varadest ülevaate saamiseks. Esimesed suuremahulised inventuurid ajaloolise arhitektuuri alal on Euroopas tehtud suure Prantsuse revolutsiooni päevil 18. sajandi lõpus, kus üldsus mõistis, et pärand väärib ja vajab kaitset. Põhjus uue mõiste tekkeks oli just dokumenteerimist vajav suur andmetemaht. Kategoriseerida ja lahterdada ei tahetud ainult arhitektuuri ja kunsti, pigem püüti hõlmata võimalikult „kõike“. Kultuuripärandi ülevaate saamisega oli tegeldud juba tunduvalt varem, mitte ainult arhitektuurivallas vaid ka teistel aladel. Arhitektuuris oli üks esimesi kogumiseaktsioone toimus 1521. aastal, mil koostati Rooma marmorite ja kivide prefekti Raffaeli tellimusel mälestiste nimekiri „Muistse linna pealiskirjad.“ Sellega seoses joonistati ka antiiki kajastav kaart. 17. sajandi alguses alustas Cassiano del Pozzo muuseumiga paberil, kus ta üritas jäädvustada kõike, ka kõige tähtsusematumaid vanu objekte ja seda mitte ainult arhitektuuri vallas, vaid kõiges, mis kajastas antiiki. Samamoodi üritas kultuuripärandist ülevaadet saada Petrarca juba 14. sajandil. Tema kirjeldas oma kogemuse ja teadmiste põhjal Roomat. Petrarca ei tegelenud otseselt küll arhitektuuri uurimisega, kuid mõistis siiski, et just vana arhitektuur ja kunst on kõige ehtsam tõestus ajaloost. Et sellest aru saada tuleb läbi töötada vanad kirjalikud andmed ning ka uuritu jäädvustada. Kultuuripärandi uurimisel ja talletamisel on olulised kunstnike joonistused ja maalid, mida võib pidada oma aja visualiseeritud dokumentatsiooniks. Aja jooksul on dokumenteerimine muutunud aina põhjalikumaks ja andmete hulk mahukamaks. Seega on mõistetav, miks riiklik järjepidev tegutsemine inventeerimise ja dokumenteerimise juures üha vajalikumaks osutus.

Alusandmed, millele uurijad tuginevad peaksid olema võimalikult usaldusväärsed, selgelt süstematiseeritud ja lihtsalt kättesaadavad – seega tuleb teostada hea inventeerimine. Just säärasele andmebaasile on üritatud mitmeid kordi läbi ajaloo algust teha. Üks tõhusamaid ongi riiklik andmebaas ehk register, mis on suuteline talletama, koondama ja ka täiendama kõike. Olgu

selleks siis muinsuskaitseameti register või mõne teise riikliku asutuse oma. Vaja on ainult aega, järjepidevust ja mingit süsteemi mille järgi tegutseda. Läbi ajaloo on esmajärjekorras püütud väärtuslik lahti kirjutada, siis visualiseerida ja lõpuks uuringutega aina täpsemaks mindud. Muutunud on ka jäädvustamise viisid – kirjeldamine nii sõnas kui pildis, kategoriseerimine, „kõige“ liigitamine alajaotusteks nagu arhitektuuripärand, ajalooline pärand või mõne teadusliku haru pärand, registrite loomine jne.

Ka Eesti ajaloo uurimist on kergendanud varasemad kirjutised, hiljem kunstnike joonistused ja maalid ning ajaloo huviliste poolt talletatu. Eestis on 20. sajandi II poolel alustatud suurematele uuringutele eelnenud metodoloogia välja töötamine ja selle katsetamine. Sellisteks töödeks on vanalinnade kaitsealade loomise suuremahulised uuringud ja mõisate inventeerimine. Kirjeldatud kahest välismaisest tööst on riiklike linnaatlaste rahvusvahelise projektiga kaasnenud eeluuringud põhjalikumad ning Taani InterSAVE süsteem kiirem ja ülevaatlikum. Mõlema suureks plussiks on see, et uurimise tulemuseks on laiemale üldsusele arusaadav keskkonna väärtuste visualiseering, mis Eesti vanalinnade puhul üldjuhul puudub. Tuleb siiski tunnistada, et arvutustehnika ja interneti kaasaegseid võimalusi ei ole veel toodud näidete puhul ammendavalt rakendatud.

Inventeerimine peaks järgima institutsiooni spetsiifikale tuginevaid tsentraalseid nõudeid. Kultuuripärandi inventeerimist korraldav institutsioon on antud juhul Muinsuskaitseamet, kus sellist uurimistööde juhendit pole välja töötatud. Samas on ameti soov inventeerida kõik Eesti vanalinnad igati vajalik töö.

Võru vanalinna muinsuskaitseala hoonestuse inventeerimine on erakordne, kuna Eesti vanalinnu ei ole peale nende kaitse alla võtmist enam nii põhjalikult uuritud. Ka pole ükski projekteerimisele või planeerimisele eelnev uurimus ja inventeerimine nõnda erapooletu kui vanalinna terviklikku olukorda fikseeriv töö. Magistritöö raames Võrus teostatud inventeerimise käigus tehti vanalinna muinsuskaitseala väliuuringud. Koostati inventeerimiskaardid 256 krundi kohta, millel asub 447 hoonet. Neist oli juba varem mälestiseks tunnistatud 9 hoonet. Muinsuskaitsealased väärtushinnangud omistati 82 väga väärtuslikule, 175 väärtuslikule, 23 linnaehituslikku struktuuri eiravale ja 20 vähese väärtusega hoonele. Inventeerimiskaartides ei kajastatud 138 muinsuskaitseala seisukohalt mitteolulist hoonet. Muinsuskaitsealade inventeerimine ei ole ühekordne ega lõplik töö. Lõpetatuks võib lugeda inventeerimise ühe etapi, kusjuures andmete täiendamine ja parandamine peaks olema kaitseprotsessi järjepidev tegevus. Kindlasti oleks ka Võrus tarvis tulevikus teostada hoonete põhjalikumad arhiiviuuringud ja lõppkokkuvõtteks linnaruumi üldanalüüs.

Arvutustehnika kiire areng on avanud palju uusi võimalusi kultuuriväärtuste inventeerimistulemuste visualiseerimiseks. Muinsuskaitseamet on pidevalt täiustanud kultuurimälestiste registrit, kuid selles on põhjalikumalt esindatud vaid üksikmälestised. Paraku puudub aga digitaliseeritud andmepank vanalinna muinsuskaitsealade hoonestuse kohta. Magistritöö üheks põhieesmärgiks oli koostada inventeerimise järel ettepanek nii vanalinna tervikuna kui ka selle üksikuid hooneid haarav digitaalne andmebaas – digitööriist.

Magistritööle on lisatud digitööriista makett ja kirjeldatud selle kasutamise võimalusi. See on ülesse ehitatud vastavalt praktiliste inventeerimistöde käigus kujunenud mõtetele. Võru linna muinsuskaitseala on paraja suurusega, et tööriista katsetada. Tuleb tunnistada, et muinsuskaitseala ja eriti selle hoonestus vajab kindlasti täiendavaid uurimusi, millele koostatud andmete aluspõhi aitaks suuresti kaasa. Digitööriista makett väljendab käesoleva töö autori ideaalnägemust. Selle koostamise eesmärgiks on juhtida tähelepanu ka muinsuskaitsealade hoonestuse inventeerimissüsteemi loomise ja visualiseerimise vajadusele ning kasutamise võimalustele interneti keskkonnas. Muinsuskaitseameti poolt hallatava kultuurimälestiste registri tarkvara täiendamine vanalinna haarava digitaalse andmebaasi süsteemiga peaks toimuma loomulikult arvutispetsialistide poolt.

Digitööriist ei tohiks olla mahukas andmebaas, mille haldamiseks on vaja suuri kulutusi. Pigem peaks see olema andmekandja või dokument nagu neid alati arhiividesse talletatud on. Mahukaks, kõike hõlmavaks andmebaasiks võiks jääda Muinsuskaitseameti arhiiv või selle register. Digitööriist võiks aga olla seda abistavaks ning ühendavaks lüliks informatsiooni kasutajate ja haldajate vahel. Digitööriist ei käsitlenud suurt hulka Muinsuskaitseameti registris olevaid andmeid. Siiski oleks selle abil ikka ja jälle võimalik läbi skaneerida, nii kontrollida, kui ka parandada suur osa registris olevaid alusandmeid. Selliste andmete nagu projekti kinnitamise ja ehitusaasta, kõrgus, maht, väärtuslikud detailid, fotod jms on paljude jaoks oluline info. Aja jooksul oleks lihtne neid parameetreid järjest täpsemaks ja täiuslikumaks justeerida. Nagu mõõteriista justeerimisel pole võimalik seda kunagi absoluutselt täpselt reguleerida, kuid ühel hetkel tuleb otsustada, et see on tööde jätkamiseks piisavalt hea. Digitööriist ei ole selles kontekstis justeeritav instrument, vaid pigem võti, millega reguleerida. Tööriista Muinsuskaitseameti registri andmetega ühendamine on ideaal. Samas tuleb tunnistada, et see võib kujuneda üpris keerukaks just oma tehnilise lahenduse ja turvariskide tõttu. Seega on võib-olla targem teha iseseisev uus andmebaas, ent seda tuleks siiski põhjalikult kaaluda. Registri andmed on suur väärtus, millega ei tohiks hooletult ümber käia. Kogu Eestit hõlmav digitaalne andmebaas kultuurimälestiste kohta on olemas ja oma tehnilise teostuse poolest üsna eesrindlik. Samas on

vaja veel aega selles olevate andmete täiustamiseks ja sidusate infostruktuuride välja kujunemiseks. Digitööriist on üks võimalus selle protsessi kiirendamiseks. Pole mõtet oodata, mil saabub aeg, kus selline tervet riiki hõlmav andmepaas oleks veatu ja valmis. Pigem tuleks selle nimel töötada ... valmis andmebaas on ideaal, mille poole pürgida.

39. Fotomontaaž digitööriistast erinevatel ekraanidel.

Allikad ja kirjandus

Kirjandus

1. Alberti, Leon Battista. On the art of building in ten books. Translated by Joseph Rykwert, Neil Leach, Robert Tavernor, Cambridge: The MIT Press, 1999.
2. Aluve, Kalvi. Eesti keskaegsed linnused, Tallinn: Valgus, 1993.
3. Aluve, Kalvi. Kuressaare linnus: arhitektuuriajalooline uurimus. Tallinn: Valgus, 1980.
4. Atlante storico delle città italiane. Emilia-Romagna/1. F. Bocchi. Bologna: Centro "Gina Fasoli" per la storia delle città, 1986.
5. Atlas Historique des Villes Belges - Historische Stedenatlas van Belgie. Lier. Adriaan Verhulst, Jean-Marie Duvosquel. Bruxelles: Gemeentekrediet van Belgie, 1990.
6. Atlas historique des villes de France. Directeur de collection: Philippe Araguas. Paris: Centre Charles Higounet - Centre de recherches sur l'occupation du sol et du peuplement, Université Michel de Montaigne - Bordeaux III, 1982.
7. Atlas Historyczny Miast Polskich - Historischer Atlas polnischer Städte. Elblag – Elbing (Roman Czaja). Antoni Czacharowski. Torun: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993.
8. Baltic Journal of Art History. Autumn 2011. Spring 2012. Helmi Üprus 100. Tartu: TÜ Kirjastus, 2011.
9. Deutscher Städteatlas. Band 1. H. Stoob. Münster: Institut für vergleichende Städtegeschichte, 1973.
10. Eesti : maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Koostanud: A. Luha, E. Kant, H. Kruus jt. Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1925–1939.
11. Eesti arhitektuuri ajalugu. Peatoimetaja H. Arman, Tallinn: Eesti Raamat, 1965.
12. Eesti kunsti ajalugu, I köide, Eesti kunst kõige varasemast ajast kuni 19. saj. keskpaigani. Koostanud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Tallinn: Kunst, 1975.
13. Hein, Ants. Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini. Tallinn: Hattorpe, 2003.

14. Hendriku Liivimaa kroonika, tõlkinud Richard Kleis, toimetanud Enn Tarvel, Tallinn: Eesti Raamat, 1982.
15. Historický atlas mest České republiky (Czech Atlas of Historic Towns). Svazek c. 2. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, 1995.
16. Historischer Städteatlas der Schweiz (Atlas Historique des villes Suisses - Atlante storico delle città svizzere). Frauenfeld. Martina Stercken, Gabriela Güntert. Zürich: Kuratorium Historischer Städteatlas der Schweiz der Schweizerischen Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften, 1997.
17. Historischestedenatlas van Nederland. Volume 1. B. M. J. Speet. Amsterdam: Delft University Press, 1982.
18. Hupel, August Wilhelm. Topograpische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Erster Band. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1774.
19. InterSAVE – International Survey of Architectural Values in the Environment. Allan Tønnesen, Kaspar Didriksen. Copenhagen, The National Forest and Nature Agency, 1995, lk 3.
20. Irish Historic Towns Atlas. Kildare. Anngret Simms. Dublin: Royal Irish Academy, 1986.
21. J. Prunty, H. B. Clarke, Reading the maps: a guide to the Irish historic towns atlas. Dublin: Walsh Colour Print, 2011. Foreword IX.
22. Johann Christoph Brotze. Estonica. Koostanud Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires. Tallinn: Estopol, 2006.
23. Jokilehto, Jukka. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tõlkijad Kersti Unt ja Elo Sova ; toimetaja Anneli Randla. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010.
24. Kant, Edgar. Tartu linnasüda: märkusi city-moodustamisest üldse ja Tartus eriti. Tartu: K. Mattiesen, 1924.
25. Körber, Eduard Philipp. Topographie und Geschichte der vornehmsten alten Schlösser in den Ostsee-Provinzen und Klöster in 70 Abbildungen und Grundrissen, Tartu: J. C. Schünmann, 1801.
26. L. Hansar, E.-M. Basihhina, Kuressaare Linnaatlas. Linna kujunemise, linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade 1999. Kuressaare: Kuressaare Linnavalitsus, Eesti Muinsuskaitseinspeksioon, 1999.
27. Löwis of Menar, Karl von. Burgenlexikon für Alt-Livland, Riga: Walters und Rapa, 1922.

28. Magyar Várostörténeti Atlasz/Hungarian Atlas of Historic Towns. Sopron. András Kubinyi, Katalin Szende, István Tringli. Soproni: Kommission für Städtegeschichte der Historische Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2010.
29. Maiste, Juhan. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, 1996.
30. Markus, Kersti. Kaarma kirik. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2003.
31. Müller, Ulrich. Johann Lohmüller und seine livländische Chronik „Warhaftig Histori“, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001.
32. Olearius, Adam. Täiendatud uus reisikiri Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta, mis toimunud Holsteini saatkonna lähetamisel Vene tsaari ja Pärsia kuninga juurde..., Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996.
33. Panofsky, Erwin. Renaissance and renaissances in western art. New York: Harper & Row, 1972.
34. Petrarca, Francesco. Letters of old age, vol. 1. Ttranslated by Aldo S. Bernardo, Saul Levin and Reta A. Bernardo. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.
35. Pirang, Heinz. Das baltische Herrenhaus I-III, Riia: Jonck&Poliewsky, 1926–1930.
36. Povijesni Atlas Gradova. Bjelovar. Mirela Slukin Altic. Bjelovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2003.
37. Russow, Balthasar. Liivimaa Kroonika, tõlkinud Dagmar Stock ja Herman Stock, Tallinn: Hotger, 1993.
38. Ränk, Gustav. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. Eine bauhistorische Studie. Stockholm: Norstedt, 1971.
39. Scandinavian Atlas of Historic Towns. Reykjavik. Salvör Jónsdóttir, Nanna Hermansson. Odense: Árbæjarsafn - Reykjavík Museum, 1988.
40. Scandinavian Atlas of Historic Towns. Ribe 1500 – 1950. Ole Degn. Odense: Danish Committee for Urban History, 1983.
41. Scandinavian Atlas of Historic Towns. Turku- Åbo. Eino Jutikkala. Helsinki: Finnish Historical Society, 1977.
42. Scandinavian Atlas of Historic Towns. Uppsala. Nils Ahlberg und Thomas Hall. Stockholm: The Institute for Urban History, 1983.
43. Städtegeschichteatlas Rumäniens - Atlas istoric al oraselor din România. Beiträge zur Städtegeschichte Band 2, Reihe C: Transsylvanien, 1. P. Niedermaier. Bukarest: Rumänische Akademie - Städtegeschichtekommission Rumäniens/Academia Română Comisia de Istorie a Oraselor din România, 2000.

44. Särg, Alo. Pärnumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2011.
45. Särg, Alo. Tallinna mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010.
46. Särg, Alo. Valgamaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2009.
47. Särg, Alo. Võrumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2011.
48. Tamm, Jüri. Tallinna Püha Miikaeli klooster: ehitus- ja uurimislugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2009.
49. TEA Koolisõnastik, Võõrsõnad. Vastutav toimetaja Ruth Mägi. Tallinn: TEA kirjastus, 2006.
50. Tuulse, Armin. Die Burgen in Estland und Lettland, Dorpat: Dorpater Estnischer Verlag, 1942.
51. Võrumaa: maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toimetus: J. Rumma, A. Tammekann, J. V. Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1926.
52. Võõrsõnade leksikon. Toimetajad: E. Vääri, L. Abo, H. Heinoja, R. Laane, S. Laidre, S. Oosting, I. Rajasaar, M. Rebane. Tallinn: Valgus, 2000.
53. Österreichischer Städteatlas. Band 1. Wissenschaftliche Gesamtleitung: Felix Czeike, Renate Banik-Schweitzer, Gerhard Meißl, Ferdinand Opll. Wien: Franz Deuticke Verlagsgesellschaft m.b.H. , 1982.

Perioodika

1. Alatalu, Riin. Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti NSV-s, Linnasüdamete säilitamine totaalkaitse meetodil. – Kunstiteaduslikke uurimusi, Eesti Kunstiteadlaste Ühing, peatoimetaja: Virve Sarapik, kd 2009 18/3–4. Tallinn: Eesti Kunstiteadlaste Ühing, 2009, lk 82.
2. Hein, Ants. Poolteist sajandit arhitektuurimälestiste restaureerimise algusest. – Ehitus ja arhitektuur 1985, nr 1/2. Tallinn: Eesti Ehitusministeerium 1985, lk 96–101.
3. Kurs, Ott. Eesti linnageograafia esimesed aastakümned. – Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist XI, Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühendus, Eesti Looduseuurijate Selts. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1995, lk 92–107.
4. Puustak, Ülo. Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis. – Muinsuskaitse aastaraamat 2008. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2009, lk 82–86.
5. Sinijärv, Urve. Aeg ja ruum Eesti mõisaparkides. – Aeg ja ruum: uue muinsuskaitse poole. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2009, lk 57–67.

Internet

1. Eesti mõisaportaal: <http://mois.ee>
2. Ehitisregistri andmebaas: www.ehr.ee
3. InterSAVE – International Survey of Architectural Values in the Environment. Allan Tønnesen, Kaspar Didriksen. Copenhagen, The National Forest and Nature Agency, 1995, interaktiivne versioon:
<http://www.sns.dk/byer-byg/Netpub/INTRSAVE/TEKST/CONTENTS.HTM>
4. Jeesser, Kaie; Maurer, Priidik. Muuseumide infosüsteem MuIS. Ettekanne konverentsil Eesti humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud 2006: seisund, kasutamine, andmebaasid. Tartu, 2006, interaktiivne versioon:
<http://www.teaduskogud.org/ /materjalid/konverents2006/jeesser.pdf>
5. Kruusamäe, Karl. Dokumenteerimine. Tartu Ülikooli Teaduskooli Süsteemihalduse 2010 loengukonspekt:
http://shadowcat.planet.ee/Kooli_asjad/Sys.hald/KONSPEKT-Dokumenteering.pdf

6. Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee>
7. Leedu InterSAVE kodulehekül: http://www.paveldas.vilnius.lt/index_en.php
8. Nestori kroonika e. „Jutustusi möödunud aegadest“ e. primaarkroonika lühikokkuvõte: <http://innojairja.blogspot.com/2009/01/lugemissoovitus-jutustus-mdunud.html>
9. Petrarcale pühendatud kodulehekül: <http://petrarch.petersadlon.com/timeline.html>
10. Väljavõte Petrarca kirjast Giovanni Colonnale: <http://www.cabinetmagazine.org/issues/20/bratton.php>
11. Väljavõte Petrarca kirjast Giovanni Colonnale: <http://www.theaterofpompey.com/auditorium/pa-sources/petrarch.html>

Muu

1. Nutt, Nele. Mõisamaastiku sümboolne ja kultuuriline tähendus. Identiteet ja väärtus. Doktoritöö. Eesti Maaülikool, Põllumajandus- ja keskkonnaisntituut, Tartu 2011.
2. Opll, Ferdinand. The International Commission for the History of Towns, a short history (1955-2011). Dublin: 2011.
3. Parts, Triin. Reisimine läbi Eesti ja Põhja-Liivimaa Venemaale 16. sajandi II poole ja 17. sajandi reisikirjade põhjal. Magistritöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo- ja arheoloogia instituut. Tartu 2007.
4. Vanalinn. Detailplaneerimisprojekti korrektuur. Kd I. Seletuskiri. E.-J. Sedman, T. Skolimowski. Tallinn 1982, MKA P-5850; ERA, f. T-76, n. 1. s. 5864.
5. Üprus, Helmi. Vana Tallinna elamuarhitektuuri uurimistöö aruanne ja ettepanekud tööde jätkamiseks 1961. aastal TRT, 1961, MKA P-276.

Illustratsioonide loetelu

1. Petrarca originaalkiri.
2. Fragment Etienne Dupérac'i 1577 aastal koostatud Rooma linnaplaanist
3. Lehekülg Iacopus Mazochiusele 1521. aastal avaldatud teosest „Muistse linna pealiskirjad.“
4. A. Labacco visandatud Aemilia Basiilika detailid Pozzo muuseumist paberil.
5. 1793. aastal Kunstide Komisjoni poolt koostatud dokumendi tiitelleht – „Juhiseid, kuidas vaadelda ja säilitada kogu ulatuses Vabariigi kõik objektid, mis võivad olla olulised kunsti, teaduse ja hariduse osas, pakutud ajutise Kunstide Komisjoni poolt, vastu võetud Rahvahariduse komitee poolt.“
6. Väljavõte Ferdinand von Quast'i 1842. aastal Berliinis ilmunud raamatust „Die alt-christlichen Bauwerke von Ravenna vom fünften bis zum neunten Jahrhundert.“
7. Vana maja Orleansis, L. Vaudoyer'i avarell aastast 1845.
8. Ühe vanima säilinud Hendriku Liivimaa kroonika käskirja tiitelleht.
9. Lehekülg Adam Oleariuse reisikirjast, mis kirjeldab Narva linna aastast 1696.
10. Toolse linnuse vaade 1806. aastal, E. P. Körber J. C. Broze kogust.
11. Väljavõte Jaan Jungi raamatust „Muinasaja teadus eestlaste maalt.“
12. Maakondlike koguteoste esimene raamat.
13. Maakondlike koguteoste Võru raamatu lehekülg.
14. Toolse linnuse põhiplaan ja lõunavaade, K. Aluve illustratsioon.
15. Näide hoonestust iseloomustavast kokkuvõtlikust tabelist, väljavõte 1976. aastal koostatud Võru vanalinna detailplaneeringu projekti eeluuringutest.
16. Näide mõisakompleksi kohta vormistatud ankeedist, tekstiline osa.
17. Näide mõisakompleksi kohta vormistatud ankeedist, tekstilisele osale järgnenud fotomaterjal.
18. Väljavõte Helsingi linnaatlasest.
19. InterSAVE meetodi juhendi tiitelleht.

20. InterSAVE meetodi väliuuringute näidisankeet.
21. Võru vanalinna inventeerimise lõpptulemusena koostatud muinsusväärtuste plaan.
22. Digitööriista skemaatiline selgitus.
23. Digitööriista põhivaade.
24. Digitööriista põhisektsioonid.
25. Hoone selekteerimine kaardil.
26. Navigeerimissüsteem.
27. Andmete akna krundi andmete sektsioon.
28. Andmete akna ala üldkirjelduse sektsioon.
29. Andmete akna kaardi sätete sektsioon.
30. Koloreeritud plaanid.
31. Digitööriist sisse lülitatud ajaloolise plaaniga.
32. Andmete akna kaardi võrdlusakna sektsioon sisse lülitatud tagasisidevormiga.
33. Fotode aken valitud pildiga. Avanenud aken on suurendatud vaatamiseks hoone detaili lähemalt.
34. Kiirpildiaken.
35. Nuppude sektsioon.
36. Aadressi otsing.
37. Mõõtude kuvamise aken.
38. Visioon kuidas parandamise tööriist toimida võiks.
39. Fotomontaaž digitööriistast erinevatel ekraanidel.

English summary

In the present Master's thesis an overview of the methods of keeping records on heritage throughout history is given. The inventory of Võru old city's heritage conservation area was conducted, the visualization plans of the city map was compiled and the model of the digital tool for recording and exploitation of the collected data was presented as a part of the work. In addition to the data collecting and their analysis, the aim of the work is also to improve the National Heritage Board's national register of cultural monuments in regards of the information about old city centres. In the course of the research, the significance of the visualization of the material, aside from documentation came evident, while it is the more effective public medium.

Inventory as a concept in today's terms has emerged from the national demand to gather all the data about the states' assets into relevant databases in order to control them. The first large-scale inventories of historically valuable architecture were conducted in 18 century during the Great French Revolution, when the need for protection of the heritage was brought to the public eye.

The necessity for the new concept was eminent and unavoidable due to the need to register the massive amounts of data. The categorization and division expanded over the limits of art and architecture, seizing of "all" became the next ambition.

The ties between the subdivisions of this "all" seemed obvious at first glance. When you have gathered the information and categorized it, the task of storing it seems even more of a problem. The stocktaking of the large-scale data registers have been implemented even earlier, and not only architecturally.

The first mentioned assemblage in architecture took place in Rome in 1521, when Raffael – the Prefect of Rome's marbles and stones, ordered the making of the "List of the headings of the ancient city", which was the first list of monuments. In accordance to this action also the map of antiques was drawn. In the 17th century Cassiano del Pozzo started the "museum on paper", where he tried to register everything concerning antiques, even the minor quite insignificant objects.

Petrarca attempted to survey the large-scale data already as early as 14th century. He wrote about his experiences and knowledge of Rome. Petrarca did not investigate architecture as such; however he realized that the very being of history lies in the art and architecture. The comprehension of the period is also essential.

To that purpose is necessary to research the written historical data and also record one's own research for the next generation. As for Petrarca and the other abovementioned cases, it is clear

that such large-scale data recording exceeds human lifespan. For that reason the need for the consistent state operated inventory and data recording is obvious.

The visual material and descriptive texts have always had great impact on the data recordings.

The old paintings are the great source of information, which can be used again and again for the interpretation of the era. The recordings of the antique heritage as we now today are basically written descriptions.

The primary data that are the basis for the work for any researcher should be as trustworthy as possible, also easily accessible and systematized – the correct inventory is essential.

Throughout the history people have tried to create this kind of exemplary databases. The most efficient kind of database would be the state operated register, which is qualified to collect, systematize and update the relevant data. The primary requirement for success is the effective system, time and consistency. The order of processing the data has been throughout the ages: description, visualization and finally research. This is how we do it mostly also today. The means of recordings have been changed. We have introduced the terms of architectural heritage, national register of cultural monuments etc.

Estonian history studies have also benefitted from the early text records, illustrations and works of historians. In the second half of 20th century the methodology of conducting substantial research has been introduced and tested in Estonia. Such works were the substantial research for establishing the heritage conservation areas and the inventory of manor houses. Two foreign projects were also described; the more thorough preliminary research was done for compiling the city atlases and Danish InterSave system was more swift and flexible. The enormous assets of these two projects are the comprehensible result for the public due to the means of visualization. These assets Estonian old cities miss as rule. However, the possibilities of the contemporary computer technology and internet have not been properly and purposefully exploited for this matter.

The inventory should follow the central requirements based on the specifics of the institution. The institution in this case is the National Heritage Board, which has not yet produced such guidelines for the inventory. At the same time, the National Heritage Board wishes to take inventories of all the old cities of Estonia; which is quite necessary.

The inventory of the buildings of Võru's old city is quite extraordinary, since the old city centres have been left by their own devices after establishing the heritage conservation area. Even more, no research or inventory preliminary to designing or planning is as impartial as the work

that records the whole situation. The fieldwork in Võru old city's heritage conservation area was conducted as part of the master's thesis.

The worksheets were filled about 256 properties containing 447 buildings. Among these were 9 national monuments. The evaluations of buildings according their heritage worth were given: 82 very valuable, 175 valuable, 23 interfering, 20 less valuable buildings were registered. The list doesn't include the buildings that were less significant in the context of the heritage conservation area. The inventory of a heritage protection area is not final or definitive work.

It is fair to say that one stage of the inventory is concludes, while the continuous improvement and addition of the data should be the integral part of the protection process. Surely the more thorough studies including archive work is needed in the future and ultimately the analysis of the urban space.

The fast development of the computer technology has opened many new ways for of visualization of cultural heritage. The National Heritage Board has updated the national register of cultural monuments; this register includes only individual monuments. Regretfully there is no digitalized database of the buildings on the conservation area. The main goal of this master's thesis is to make, after the inventory, the digitalized database for every individual building and of the conservation area as a whole. This digital database would be called – digital tool.

The model of the digital tool is an attachment of this master's thesis. The tool was tested in Apractise during the inventory of Võru city. Võru's conservation area has quite suitable size for the testing of the digital tool. The model of the digital tool expresses the ideal vision of the author of this master's thesis. The goal of the tool is also to draw attention to the need for improvement of the inventory systems and the efficiency of the visualization in the internet. The national register of cultural monuments operated by the National Heritage Board should be complemented with the innovation by the computer technology specialist only.

The digital tool mustn't be too capacious, because of extra-large maintenance costs. It should be rather data carrier or document as they the average archive file. The national register of cultural monuments operated by the National Heritage Board should stay as the master database. The digital tool could be the intermediary between the holders and uses of the information.

The digital tool doesn't cover most of the data in the national register of cultural monuments. However, the tool makes it possible to control, scan and improve the basic data in the register. Important data like, the approval of the project, construction date, height, capacity, photos etc. would be easily adjusted over the time. The digital tool is not a measuring instrument; it is more

like a key for regulation. The integration of the tool into the national Heritage Board's register's data is an ideal.

However, it is fair to say that this could be complicated due to the complex technical solutions and security risk. For that reason, it might be more reasonable to create a new database, after some serious consideration naturally. The data in the register is very valuable and must not be handled without care. There is quite excellent digital database that covers all the Estonian national monuments. What is needed is time to improve the data and develop the infrastructure. The digital tool is one way to speed this process. There is no sense to wait for this kind of large-scale database to be perfect and final. It makes more sense to work to this end. The ultimate database is an ideal to be performed.

Lisad:

Lisa 1. Inventeerimisel koostatud näidiskaardi väljatrükk

Lisa 2. Ajalooliste ja tänapäevaste krundipiiride võrdlus

Lisa 3. Tehnilise seisukorra plaan

Lisa 4. Hoonete vanuste plaan

Lisa 5. Stilide plan

Lisa 6. Muinsusväärtuste plaan